

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 **milieudefensie**
anders kijken, anders kiezen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 7 | februari 2016

33



Vlees, ons laatste taboe?

DIENSTENVERDRAG TISA

De stille broer van TTIP wil
alles liberaliseren

99 KEER DE ACTIVIST

Wereldverbeteren
doe je zelf

DONALD POLS

is de nieuwe directeur
van Milieudefensie



Stijgend water

Deze vrouw kan nog heel even blijven leven hoe ze gewend is. Ze woont langs de Xiungu-rivier in de Braziliaanse Amazone, stroomopwaarts van de bouw van het controversiële Belo Monte dam-complex. Vlak voordat de gigantische waterkrachtcentrale in gebruik zou worden genomen, heeft de Braziliaanse rechter de gebruiksvergunning ervan ingetrokken, omdat beloften aan inheemse groepen niet zijn nagekomen. Er loopt zelfs een aanklacht van ethnocide. Of de centrale ooit op volle capaciteit zal draaien is de vraag, de stand van de rivier zou door klimaatverandering wel eens flink kunnen dalen. Als de dam toch gaat draaien, wordt het het derde grootste hydroelektrische project ter wereld en zullen 20 duizend mensen ontheemd worden.

Tekst Annemarie Opmeer Beeld Mario Tama / Getty Images



1. Manuel Beterams, *webredactie*. 2. Ronella Bleijenburg, *freelancer*. 3. Vincent Bijlo, *column*. 4. Michiel Bussink, *column Recept*. 5. Kris de Decker, *column Lowtech*. 6. Merel van Goor-den Held, *freelancer*. 7. Renée Gubbels, *illustraties*. 8. Freek Kallenberg, *redactie*. 9. Wendy Koops, *redactie, freelancer*. 10. Evelien Matthijssen, *column Green Evelien*. 11. Annemarie Opmeer, *hoofredactie*. 12. Marjan Peters, *art-direction en vormgeving*. 13. Bas van der Schot, *cartoon*. 14. Thomas van Slobbe, *column*. 15. Liesbeth Sluiter, *freelancer*. 16. Myrthe Verweij, *kort internationaal*. 17. Dinand van der Wal, *fotografie*. 18. Hans Wetzels, *freelancer*.



18

8 Veiligheidsdenken versus klimaatrechtvaardigheid

Nick Buxton publiceerde samen met Ben Hayes de bundel *The Secure and the Dispossessed*, over de manier waarop de gevolgen van klimaatverandering vooral als veiligheidsrisico gezien worden, en hoe dat een rechtvaardige oplossing voor klimaatproblemen in de weg staat.

Commercieel kraanwater dankzij TiSA

Drinkwater, gezondheidszorg, spoorwegen. Wat is een publieke dienst? Deze vraag is relevanter dan je denkt, want achter gesloten deuren onderhandelt de EU aan een soort TTIP, maar dan anders. Het wereldwijde dienstenverdrag TiSA, waarin liberalisering maar één kant op kan: meer.



28 99 keer De Activist

Noem jij jezelf ‘activist’? Met onze rubriek De Activist willen we laten zien dat iederéén een activist kan zijn, omdat dat is hoe je de wereld mooier maakt. Dit nummer vieren we het 99e portret. Geniet mee met een terugblik op alle mooie verhalen.

32 Massaproductie met natuurlijke landbouw

Volgens Mark Shepard kan het: de wereld voeden met voedselbossen. Hij staat voor een landbouw op basis van meerjarige gewassen, opgebouwd in lagen, die wél industrieel geoogst kan worden, want we moeten groot denken.



14

“Verandering komt niet vanzelf”

Donald Pils, ooit campagneleider Klimaat bij Milieudefensie, is terug. Als directeur. “Ik heb in Zuid-Afrika van dichtbij meegemaakt hoe mensen de regie over hun toekomst in eigen handen namen.”



23 De Activist Advocaten voor de Aarde

Urgenda won met advocaat Roger Cox de Klimaatzaak tegen de Staat: er moet een stringenter klimaatbeleid komen. Greenpeace kreeg met advocaat Rogier Hörchner gelijk: ze mochten zwerfkeien in de Noordzee gooien. Milieudefensie dwong samen met advocaat Channa Samkalden de uitspraak

af dat een Nederlandse multinational in Nederland aangesproken mag worden op wat die in het buitenland aanricht. Maakt een ‘milieu-advocaat’ verschil? Jazeker! “Weg met het idee dat bedrijven of de overheid nooit gehinderd zouden mogen worden.”

22 Vlees: het laatste groene taboe?

Wil de milieubeweging mensen wel vertellen wat de impact is van het eten van vlees en zuivel? In de documentaire *Cowspiracy* leek dat enorm tegen te vallen. Wij gingen op onderzoek uit in Nederland.



en verder

- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Onder Vuur: de sjoemelkip van Lidl
- 07 Vooraf
- 09 Commentaar
- 10 Korte berichten
- 12 Van het web
- 13 Vincent Bijlo
- 36 Green Evelien: de hooimadam
- 38 Recensie: Groei en ontgroei
- 39 Media: Sea Blind
- 41 Recept: Power to the biet
- 42 Consument
- 43 Lowtech: AC/DC
- 44 Oproepen en agenda
- 45 Slobbe: Stront



Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Zeer goed

Als ik me goed herinner heb ik onlangs bij een enquête “goed” ingevuld als het over uw blad ging. Ik wil dat, na lezing van het decembernummer, graag veranderen in “zeer goed”. Het ga U goed. Een heel jaar lang.

Frans Martens

Duurzame senioren

Senioren herbergen een groot potentieel aan ervaring en expertise, aan visie en daadkracht. Doodzonde als die kwaliteiten ergens achter de geraniums blijven liggen zodra het eerste pensioen aan de deur klopt. Met de klimaatop in Parijs krijgen senioren hun grote project op een dienblaadje aangereikt. Het doel is uitdagend en de urgentie hoog. Een grote groep ouderen bezit een eigen huis,

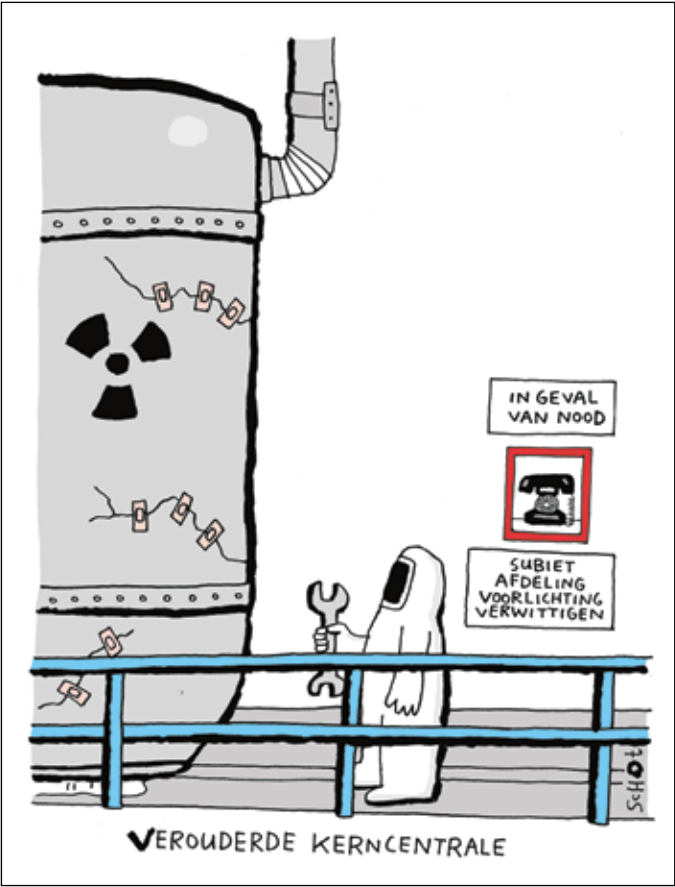
heeft geld gespaard en de hypotheek bijna afgelost. Door maatschappelijke factoren wordt de eigen woning steeds belangrijker. In je eigen huis moet je tegenwoordig kunnen wonen, werken, oud worden en ook nog energie winnen. Daarom hebben senioren alle reden om hun creativiteit en geld te investeren in een duurzame en levensloopbestendige woning. De kosten betalen zich terug via de waardestijging van het huis, de vermindering van energielasten, een betere levenskwaliteit, een zelfstandiger toekomst, minder zorgkosten, een opsteker voor de bouw- en installatiesector en een waardevaste nalatenschap. En niet in de laatste plaats een bijdrage aan een blijvend leefbare planeet, ook voor komende generaties. Wij senioren horen bij de generaties die het milieu het zwaarst door de mangel hebben gehaald. Omdat er geen instantie bestaat die ons daarvoor om de oren komt slaan, moeten we dat zelf maar doen. Maar niet te lang. Want er is werk aan de winkel.

Steven Watertij

Ecomodernisme en voedselbossen

Het artikel over ecomodernisme van Michiel Bussink in het decembernummer (#32) noem ik *vet cool*, zo ver mogelijk tegemoetkomend aan zijn behoefte aan *kidspeak* (zie ‘Afstotend taalgebruik’, in Postvak In #32). In mijn herinnering kreeg de milieuproblematiek in ons land vanaf de jaren zeventig vooral aandacht van De Kleine Aarde, de stichting De Twaalf Ambachten, Milieudefensie en het ministerie van VROM. Later begon als gevolg van de klimaatverandering het besef door te dringen dat onze economische ambities het met de dag moeilijker maakten door het vereiste oog van de naald te kruipen. Betere kansen leek in dit opzicht agro-ecologie in minder ontwikkelde landen te bieden. Anderzijds vraagt men zich onder meer af hoe in die landen in voldoende mate sprake kan zijn van met (goedgekeurde) biomassa bijgestookte kolencentrales en peperdure opslag van CO₂. Daartegenover vraagt bijvoorbeeld de situatie in ons land behalve om het sluiten van kolencentrales om gasbesparing door het energieneutraal maken van de woningvoorraad en het omlaag brengen van het industriële gasverbruik, ter wille van een positief effect op het klimaat van het noodzakelijk dichtdraaien van de gaskraan in Groningen. Ook kunnen we meerjarige voedsel- en vezelgewassen gaan kweken en het consumptiepatroon daarop afstemmen. Het lijkt in ieder geval beter toeven in een voedselbos naarmate het klimaat om meer verkoeling vraagt, die gebouwen steeds minder zullen kunnen geven. Dus zullen wij daar dan eens aan gaan werken?

Anke Korteweg



Taboe

Pleiten voor het eten van minder vlees (en zuivel) was lange tijd taboe, ook binnen de milieubeweging. Inmiddels is dat aan het veranderen, blijkt uit het coverartikel van dit nummer. Een goede zaak, want willen we deze planeet leefbaar houden voor al haar bewoners en de generaties na ons, dan zullen we onze consumptie van dierlijke eiwitten moeten decimeren. Niet alleen die van dierlijke eiwitten overigens, hetzelfde geldt voor het gebruik van fossiele brandstoffen, fosfaat en een groot aantal grondstoffen.

Decimeren? Dat klinkt onmogelijk en is het wellicht ook. Zeker als we niet snel een nog groter taboe doorbreken: dat van onze materiële welvaart. Soms stel ik me wel eens voor hoe historici over enkele eeuwen met verbazing ons tijdperk zullen bestuderen. Hoe kon het toch dat opeenvolgende generaties dachten dat geluk alleen te realiseren is door het vergaren van zoveel mogelijk materieel bezit. Dat luxe en comfort welhaast als mensenrecht werden beschouwd?

Ja, hoe kan het? Talloze studies laten zien dat we niet eens gelukkig worden van al die spullen. Genoeg en gevarieerd eten, een dak boven je hoofd, toegang tot goede gezondheidszorg, goed onderwijs en de mogelijkheid om zo nu en dan eens een reisje te maken buiten je eigen landgrenzen, het is genoeg voor een prettig leven. Daaraan voldoen voor alle bewoners van deze Aarde is nu al met gemak mogelijk, als we tenminste de toegang tot deze middelen gelijk verdelen.

Maar er is geen politicus die durft te zeggen dat we materieel gezien echt onze wensen en verlangens omlaag moeten bijstellen. En ook milieuorganisaties hoor je hier nauwelijks over. Zuinige en schone technologieën, circulaire productieprocessen en het aan populariteit winnende ‘delen’ moeten ervoor gaan zorgen dat we ons blijvend in onze materiële welvaart kunnen wentelen en ons tegelijkertijd de geruststellende illusie bieden dat ook de rest van de wereldbevolking ooit dit materiële welvaartsniveau kan bereiken. Geloven we dat nou echt? Ik ben bang van wel.

Een mooi onderwerp voor een artikel in een volgende editie van *Down to Earth*. Zelf ga ik dat niet meer schrijven. Na zeven jaar met veel plezier voor dit prachtige blad te hebben gewerkt, ga ik vanaf volgende maand als manager campagnes bij Milieudefensie aan de slag. Nog altijd met hetzelfde doel: een eerlijke en groene wereld. Met minder spullen, uiteraard.

Freek Kallenberg, redacteur



Onder Vuur

Lidl versus Wakker Dier

De vlaggen konden uit vorig jaar december: Albert Heijn, Jumbo en Lidl kondigden aan per direct plofkipvrij te worden. Maar al snel trok Wakker Dier haar felicitaties in: Lidl werkt nog steeds met ‘plofkipras’ Ross 708, alleen groeien de dieren door kunstgrepen nu 50 in plaats van 60 gram per dag. We vroegen Lidl om een reactie.

Wat vinden jullie van de verontwaardiging?

“Wij zijn verrast door de felle reactie van Wakker Dier. We hebben de afgelopen jaren met leveranciers, experts en andere supermarktketens om de tafel gezeten om tot betere kip te komen. We hebben gesproken over een langzamer groeiend ras, de slachtleeftijd, de maximale groei per dag, het aantal dieren per m2 en afleidingsmateriaal. Onze standaardkip voldoet per 1 januari 2016 aan al deze punten. Daarnaast hebben de kippen daglicht. We zijn verbaasd dat Wakker Dier nu vindt dat Lidl niet volledig zou voldoen aan bovengenoemde punten.”

Waarom kondigde Lidl aan af te stappen van de plofkip?

“Wij hebben uit volle overtuiging de stap genomen een dier-vriendelijker assortiment na te streven en ons te richten op minimaal 1 Beter Leven ster.”

Hoe vindt u het dat er wordt gezegd dat de Ross 708 nu bovenop andere problemen ook met honger kampt?

“Wij hebben Universiteit Wageningen gevraagd om onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek te doen naar de relatie tussen het ras en het welzijn en de leefomstandigheden. De verwachting is dat dit een paar maanden zal duren. Tegelijkertijd hebben we de leverancier gevraagd op welke termijn wij kunnen omstellen naar een ander ras, zodat we direct kunnen schakelen indien de uitkomst van het onderzoek dat vraagt.”

Wat waren de redenen om niet te kiezen voor een ander ras?

“Op dit moment kunnen we hierop nog niet ingaan, dat vinden we ook niet nodig omdat we dat laten onderzoeken. Ik wil benadrukken dat wij voorloper willen zijn en dit al met diverse stappen hebben laten zien, zowel qua ambities als wat er feitelijk in het schap ligt. Wakker Dier en Lidl hebben een gemeenschappelijk doel, een beter dierenwelzijn, en zullen alles in werking stellen om dit waar te maken.”

Tekst: Merel van Goor-den Held

“Veiligheidsdenken staat rechtvaardige aanpak klimaatproblemen in de weg”



Dat zegt Nick Buxton van het internationale onderzoeksinstituut TNI.

Tekst **Freek Kallenberg**

Buxton publiceerde samen met TNI-onderzoeker Ben Hayes eind vorig jaar het verontrustende boek *The Secure and the Dispossessed*. Een bundel artikelen over de manier waarop overheden, veiligheidsdiensten als de CIA en grote internationale bedrijven als Shell zich voorbereiden op een wereld waarin klimaatverandering een feit is. Uit de scenario's die deze diensten en bedrijven maken, blijkt dat zij de gevolgen van klimaatverandering vooral als veiligheidsrisico zien. Belangrijkste doel is het veiligstellen van winst, welvaart en de toegang tot energie, grondstoffen en voedsel.

Veiligheid en de zekerheid van onze toekomstige energie- en voedselvoorziening vinden we toch allemaal belangrijk? “Natuurlijk. Maar het gaat nu vooral over de veiligheid van mensen die al rijk en welvarend zijn. Over

de veiligheid van mensen die leven in regio's waar de gevolgen van klimaatverandering nu al merkbaar zijn maakt men zich veel minder druk. Integendeel, die regio's en bevolkingsgroepen worden vooral als verhoogd veiligheidsrisico gezien. Europa gooit haar grenzen dicht.”

Volgens jullie moeten we accepteren dat klimaatverandering een feit is en ons daarom ook bezig houden met de gevolgen daarvan, zoals droogte, mislukte oogsten, oorlogen, vluchtelingen. De milieubeweging is hier huiverig voor omdat het afleidt van de aanpak van de oorzaken. Onterecht? “Natuurlijk moeten we alles op alles zetten om de oorzaken weg te nemen. Maar tegelijkertijd is klimaatverandering al ingezet en deze stopt niet, zelfs niet als we nu direct zouden stoppen met de uitstoot van broeikasgassen. We moeten voorkomen dat de veroorzakers van de problemen leidend wor-

den in het debat over oplossingen. Veel van de ‘oplossingen’ die worden aangedragen door overheid en bedrijfsleven tasten vaak het milieu alleen maar verder aan en gaan ten koste van het leven van de slachtoffers van klimaatverandering. Daarom moeten we ons veel meer inzetten voor het vergroten van de weerbaarheid van kwetsbare mensen en regio's die nu slachtoffer worden van klimaatverandering.”

Het adresseren van de oorzaken is hetzelfde als adresseren van de gevolgen? “Ja, neem het debat rond voedselzekerheid. Politiek en bedrijfsleven leggen de nadruk op het verhogen van de productie en veilig stellen van de toegang tot vruchtbare landbouwgrond. Hiervoor wordt massaal landbouwgrond opgekocht of afgenomen van kleinschalige boeren door grote ondernemingen die inzetten op industriële grootschalige landbouw. Deze landbouw draait volledig op fossiele energie en pesticiden. Deze voedselzekerheidsstrategie vergroot dus niet alleen het klimaatprobleem, maar ondermijnt ook de veerkracht en weerbaarheid van lokale gemeenschappen om met de gevolgen van klimaatverandering om te gaan. Ze zijn immers beroofd van hun land, hun middelen van bestaan.”

Niet de productie van voedsel, maar de toegang tot en de controle over voedsel is het probleem? “Er bestaan twee parallelle landbouwsystemen, het industriële grootschalige landbouwsysteem waarin niet de productie van voedsel, maar van winst centraal staat. Hier worden veel zogenaamde flex-

gewassen verbouwd, gewassen die voor meerdere doeleinden kunnen worden gebruikt. Mais bijvoorbeeld kan dienen als voedsel voor de mens, maar ook als krachtvoer voor dieren of voor bio-brandstof. Bedrijven zijn dol op deze flexgewassen, omdat ze daardoor altijd kunnen kiezen voor de meest winstgevende markt. Dat speelt echter niet in op behoefte aan voedsel. Het andere, meer lokale en kleinschalige systeem is wél gericht op voedselproductie en levert nog steeds het merendeel van het voedsel wereldwijd. Deze landbouw is, zo blijkt uit een analyse van *Nature*, ook veel minder kwetsbaar voor klimaatverandering en bovendien fossiele energie-arm. Maar juist dit systeem wordt consequent ondermijnd. Boeren wordt hun land afgenomen, ze hebben last van handelsverdragen die in hun nadeel werken, er wordt nauwelijks in dit systeem geïnvesteerd. Het streven naar voedselzekerheid door de rijke landen ondermijnt dus juist de wereldwijde voedselzekerheid. Dat is het werkelijke veiligheidsrisico!”

Hetzelfde geldt voor energie-zekerheid? “Ja, en hierin zit ook vaak een nationalistische ondertoon. Europa wil af van het Russische gas. Obama's beleid is er op gericht minder afhankelijk te worden van ‘buitenlandse’ brandstoffen. Energiezekerheid is gekoppeld aan corporate- en militaire belangen. Daarom willen de VS dominant zijn in het Midden-Oosten en, nu de oliewinning zich verplaatst, ook in Afrika. Overal waar olie wordt geproduceerd zag en zie je die militarisering plaatsvinden.

Dat zal voor duurzame energie niet anders zijn. Nu al zijn er in Mexico boeren onteigend omdat er windmolenparken op hun grondgebied moeten komen die energie aan de VS moeten leveren. In Marokko moeten boeren en nomaden wijken voor gigantische zonneweiden waarvan de elektriciteit vooral naar Europa stroomt en die de lokale bevolking geen cent en geen kilowatt energie oplevert. Deze ‘oplossingen’, aangedragen door het militaire complex en het bedrijfsleven, verslechteren dus alleen maar de positie van mensen die toch al het meeste te lijden hebben van de gevolgen van klimaatverandering.”

Sommige mensen binnen de klimaatbeweging zijn opgelucht dat militairen, veiligheidsdiensten en CEO's van internationale bedrijven nu ook waarschuwen voor de gevolgen van klimaatverandering en vragen om maatregelen. “Die verleiding bestaat. We willen zo graag maatregelen dat we blij zijn met zulke machtige bondgenoten. Zonder na te denken wat hun doelen zijn. Het is een zeer riskante strategie.” □

The Secure and the Dispossessed. How the military and corporations are shaping a climate-changed world is verschenen bij Pluto Press. www.plutobooks.com Een uitgebreider interview met Nick Buxton vind je op www.downtoearth-magazine.nl

Commentaar

Plofkipvrij leven

Het is een van de grootste dooddoeners van onze tijd: ‘de consument wil het’. Plofkip, chocola met slavernij, einde-loze bergen verpakkingsmateriaal. Verwerpelijk allemaal, maar als mensen dat echt niet wilden, dan was er geen markt voor. Toch? Het is uw schuld, beste supermarktklant! We verstoppden de werkelijkheid uiteraard wel effectief achter plaatjes met koeien in de wei en onbeschermden termen als ‘ambachtelijk’ en ‘authentiek’, maar je kiest er uiteindelijk toch zelf voor om geld te spenderen aan koekjes met legbatterijeieren, of huzaren-salade met vlees van dieren die nooit buiten komen. Dat klinkt als een lelijke doorzichtige manier van bedrijven, overheden en supermarktketens om collectief geen enkele verantwoordelijkheid te hoeven dragen voor het leed dat ze ons laten consumeren. Maar is het je ooit opgevallen dat sommige betere-wereld-organisaties hieraan meedoen? Dat is misschien wel mijn grootste ergernis aan het geheel. Dat de ‘oplossingen’ die hiervoor aangedragen worden, gewoon meegaan in hetzelfde kromme denken – geef je geld anders uit! Boycot koekjes A en koop koekjes B! (Als die er al zijn.) Maar laten we eerlijk wezen, als je ‘de consument wil het’ vervangt door ‘de consument wil het niet’ dan accepteer je de basisgedachte dat wij, eindgebruikers van producten, degenen zijn die de rommel die dit systeem achterlaat moeten opruimen. En wat doen we dat netjes. We recyclen ons suf, tevreden constaterend dat de circulaire economie prima gaat. (Terwijl we een afvalstroom faciliteren die niet had hoeven bestaan, maar afvalvermindering hoeft gelukkig niet nu.) Steeds minder mensen kopen plofkip, en als die nog wel in de winkel ligt, dan is het de schuld van je buurman, die niet op keurmerken let. (Echt?) Dit, dus, mensen, vind ik verschrikkelijk. Het zorgt ervoor dat we elkaar verantwoordelijk houden voor dingen die het systeem ons door de strot duwt. Het leidt de aandacht af van de doorlopende push om onduurzaam te leven, en wie daar aan verdient – en dan bedoel ik niet je buurman die wat euro's bespaart op kip, maar echt verdienen. Het verdeelt mensen die eigenlijk hetzelfde willen: erop kunnen vertrouwen dat producten oké zijn. Die verdeeldheid, daar moeten we eens goed bij stilstaan. Zeg ik dat plofkip eten oké is? Natuurlijk niet. Maar ik vind wel dat ons mantra ‘Consument Verantwoord’ iets belangrijks vergeet. Dat je buurman wiens ding dat helemaal niet is, net zo goed recht heeft op een normaal consumptiepatroon. Iedereen heeft recht op een plofkipvrij leven. Ook in het gevalletje: ‘de consument maakt het niks uit’.

Annemarie Opmeer, hoofdredacteur

NEDERLAND

Massaal protest tegen bouwen langs de kust

In de Nederlandse kuststrook geldt geen bouwverbod meer. Het rijk bemoeit zich van af juli alleen nog met de waterveiligheid. Gemeenten en provincies krijgen de verantwoordelijkheid voor de ruimtelijke ordening. Dat was althans de bedoeling van VVD-minister Schultz van Infrastructuur en Milieu. Zestien natuur- en milieuorganisaties kwamen direct in het geweer tegen het kabinetsbesluit. Unieke en waardevolle eigenschappen van de kust dreigen straks verloren te gaan door de bouw van bijvoorbeeld recreatieparken, appartementen, boulevards, strandhuisjes en paviljoens, stellen zij. “Het gevoel van vrijheid, ruimte, wind om je hoofd, kun je aan de Nederlandse kust nog

ervaren”, zegt een woordvoerder. Daarom moet het kabinetsbesluit worden teruggedraaid, zodat de rust en ongereptheid er beschermd worden. Een petitie via de website **beschermdekust.nl** werd door meer dan 100 duizend mensen getekend. Via de website kunnen mensen ook bouwplannen voor strandhuisjes, vakantieparken of hotels aannemen op een overzichtskaart van de kust. Mede dankzij deze massale protesten was er al snel geen Kamermeerderheid meer voor de plannen van Schultz. Daarom zet zij de plannen voorlopig in de ijskast. Wel wil ze onderzoeken of ze natuur- en milieuorganisaties toch achter kleine “inpasbare” bouwplannen kan krijgen.

CANADA

Activisten sluiten pijpleiding af

Een pijpleiding waarmee teerzandolie uit Canada naar de VS wordt getransporteerd is eind december afgesloten door activisten. Zij draaiden letterlijk de kraan dicht op een van de pompstations van de Enbridge Line 9, die onlangs in gebruik werd genomen. De controversiële pijpleiding schendt de rechten van inheemse bevolkingsgroepen, de *First Nations*. Ook wordt de pijpleiding nog aangevochten bij het Canadese Hoogerechtshof. “Ik ben hier omdat de negatieve gevolgen van de olie-industrie zich dagelijks voordoen”, vertelde activist Stone Stewart aan een blogger. “De overheid komt haar verplichting niet na om de inheemse bevolking te raadplegen voordat er pijpleidingen worden aangelegd”, aldus een andere activiste. “Het is onze verantwoordelijkheid om degenen die het land en het water beschermen, te steunen.”

Foto: 350.Org



WERELD

Industrieel geluid meer invloed op waterleven

Al lang is bekend dat geluiden van mense-lijke activiteit onder water desastreus kunnen zijn voor vissen en zeezoogdieren. Een nieuwe studie laat echter zien dat dit geluid een veel grotere impact heeft op het marine ecosysteem dan voorheen gedacht. De Universiteit van Southampton constateerde in Nature’s *Scientific Reports* dat geluid als dat van scheepsverkeer en offshore wind-

parken invloed heeft op ongewervelden die in de zeebodem leven. De onderzoekers keken naar het effect van dergelijk geluid op het gedrag van langoustines, tapijtschelpen en slangsterren. Sommige geluiden blijken ervoor te zorgen dat ze de bodem minder beroeren. De mate waarin soorten zich ingraven in de bodem heeft grote invloed op de circulering van nutriënten in het ecosysteem.

“Eén set oceaانبewoners is tot nu toe genegeerd in onderzoeken”, zei co-auteur Tim Leighton “En zij kunnen niet gemakkelijk wegbewegen. Dit zijn bodemsoorten, die cruciaal zijn voor een gezonde en commerciële succesvolle oceaan omdat ze de basis van de voedselketen vormen.”

NEDERLAND

Milieuzone blijft overeind

De milieuzone in Utrecht mag blijven bestaan. Dat besliste de rechter in januari. De meest vervuulende dieselauto’s en -busjes worden met de milieuzone geweerd uit de Utrechtse binnenstad. Het gaat om ongeveer twee procent van het wagenpark, maar dat scheelt wel zo’n dertig procent van de roetuitstoot van al het personenverkeer. Daarmee is het een van de meest effectieve maatregelen die een gemeente kan nemen om de luchtkwaliteit te verbeteren. “Hiermee kan de Haagse motie van de VVD om de milieuzones af te schaffen, de prullenmand in”, concludeert Anne Knol van Milieudefensie. “Gelukkig houden gemeenten de mogelijkheid om de gezondheid van hun inwoners te beschermen met een milieuzone.” De Koninklijke Nederlandse Automobiël Club (KNAC) is tegen de milieuzone en beraadt zich nog op hoger beroep.

GRIEKENLAND

Greenpeace helpt vluchtelingen bij Lesbos

Greenpeace Griekenland slaat de handen ineen met Médecins Sans Frontières (MSF, Artsen Zonder Grenzen). De twee organisaties hebben drie snelle opblaasboten, zogenoemde RHIBS, in de vaart die bootvluchtelingen in nood assisteren. MSF biedt medische hulp op verschillende Griekse eilanden. De organisatie benadrukt dat haar werkzaamheden als tijdelijk bedoeld zijn. Ze roept Europese leiders op ervoor te zorgen dat er een veilige vluchtroute naar Europa komt, zodat vluchtelingen hun leven niet meer hoeven wagen tijdens de gevaarlijke overtocht op zee. “Geschokt door de aanhoudende vluchtelingencrisis op de Middellandse Zee voelden we ons geroepen om hulp te bieden”, zegt Alexandra Messare van Greenpeace Griekenland. “Vluchten voor conflict, armoede en mensenrechtenschendingen is geen misdaad. Iedereen die in staat is om te helpen, zou dat moeten doen. Wij brengen daarom onze ervaring op zee mee en hopen in deze samenwerking met MSF levens te kunnen redden.”

NIGERIA

Gigantisch douceurtje voor Shell

Oliebedrijven Shell, Total en Eni hebben in Nigeria minstens 3,3 miljard dollar aan belastingvoordelen opgestreken bij het grootste gaswinningsproject van het land. Shell ontving met bijna 1,7 miljard dollar het meeste voordeel. Onderzoekers van SOMO en ActionAid spreken van een ‘uitzonderlijk ruime tax break’. “Dit zijn enorme weggevers aan de oliebedrijven, bovenop hun reguliere winsten”, stelt Gijs Verbraak van ActionAid. De vrijstellingen bedragen meer dan twee keer het jaarlijkse budget voor gezondheidszorg in Nigeria. “Ondertussen hebben de Nigerianen te weinig belastinginkomsten om goed onderwijs en goede zorg te ontwikkelen.” De kindersterfte in Nigeria is erg hoog en elf miljoen kinderen kunnen niet naar school. Tweederde van de Nigerianen moeten zien te overleven van minder dan een dollar per dag. Shell maakt deel uit van NLNG, een consortium dat LNG (vloeibaar aardgas) produceert in Nigeria. De gaswinning vergde nieuwe investeringen, maar die zouden ook zonder belastingvoordelen zijn terugverdiend, stellen de onderzoekers.

ETHIOPIË

Tientallen betogers gedood

Protesten tegen boskap zijn in Ethiopië uitgelopen op een bloedbad. De politie en het leger doodden minstens 75 betogers en hebben vele anderen verwond. Dat meldt Human Rights Watch. De organisatie roept de Ethiopische overheid op om het excessieve geweld tegen demonstranten te beëindigen. De protesten tegen de boskap breidden zich uit tot verzet tegen de ontruiming van grote gebieden rond de hoofdstad voor verdere uitbreiding en ontwikkeling van Addis Ababa. “Dat de overheid de goeddeels vreedzame betogers voor ‘terroristen’ uitmaakt is een gevaarlijke escalatie van deze instabiele situatie”, vindt Leslie Lefkow van Human Rights Watch. Ethiopische veiligheidsdiensten schoten niet alleen op de demonstranten, maar lichtten ook talloze burgers van hun bed van wie daarna niks meer is vernomen.

Nederland: Wageningse universiteit erkent dat onderzoek naar 'peperduur' statiegeldsysteem onzorgvuldig was. Ook hadden de onderzoekers moeten melden dat het bedrijfsleven de studie financierde +++ **Consument** bereid meer te betalen voor koe in de wei +++ **Nieuwe subsidie** voor opwekken duurzame energie met zonneboiler, warmtepompen en palletkachels +++ Ook **boeren** in het geweer tegen gaswinning +++ Steeds meer **kiloknallers** in supermarktschap +++ **Filipijnen:** Mensenrechtencommissie gaat vijftig grote vervuilers, waaronder Shell,

Kort | Van onze website

Samenstelling Wendy Koops *Down to Earth* publiceert nog veel meer dan je misschien denkt. Onze website staat vol stukken die niet in het magazine verschijnen. Hier lichten we er een paar uit. Vind veel meer op **downtoearthmagazine.nl**. **Klik!**

Verslag

Zonder belastingen geen democratie

Door: Han van de Wiel | Lengte: 1000 woorden
Url: <https://downtoearthmagazine.nl/zonder-belastingen-geen-democratie/>



Belastingvoordelen zijn een veelkoppig monster. Bedrijven sluiten geheime deals met staten en ontwijken of ontduiken de regels. Staten accepteren lage belastingafdracht en snijden andere staten daarmee de pas af. ‘Belasting is oorlog’. Het kind van de rekening is de democratie. Zoals in Nigeria waar de Europese bedrijven Shell, Total en Eni minstens 3,3 miljard dollar aan belastingvoordelen hebben opgestreken bij het grootste gaswinningsproject van Nigeria, terwijl 60 procent van de bevolking daar moet overleven met minder dan een dollar per dag. Een verslag van een debat in de Balie.

Achtergrond

Mestoverschot en dreigende fosfaatcrisis

Door: Koen Moons | Lengte: 2400 woorden
Url: <https://downtoearthmagazine.nl/piek-fosfaat-komt-eraan/>

Binnen enkele generaties dreigt een wereldwijd fosfaattekort, terwijl in ons land de zwaar bemeste landbouwgronden er van overstromen. Toch halen we het fosfaat voor onze kunstmest nu vooral uit de mijnen in Marokko. Hoog tijd voor een nieuwe fosfaatkringloop door aanpassingen in de landbouw en terugwinning uit mest en rioolwater.



Opinie

Het rampzalige succes van Parijs

Door: Michiel Bussink | Lengte: 1650 woorden
Url: <https://downtoearthmagazine.nl/het-rampzalige-succes-van-parijs/>



Bijna iedereen was opgelucht over het slagen van de klimaatonderhandelingen in Parijs, afgelopen december. Hèhè, eindelijk een beetje vooruitgang, was het overheersende sentiment. Terecht of niet? “Historisch” versus “het verdrag is een vorm van bedrog”. Journalist Michiel Bussink maakt de balans op.

Achtergrond

Uitgemergelde sperwers en potgrondtekort: de nadelen van biomassa uit ons bos



Door: Koen Moons | Lengte: 1650 woorden
Url: <https://downtoearthmagazine.nl/het-probleem-van-biomassa-uit-nederlandse-bossen/>

Het leek een pure win-win-situatie: snoeiafval uit het natuurbeheer gebruiken voor opwekking van groene

energie. Langzaam komen echter ook de negatieve effecten aan het licht voor de Nederlandse natuur, en die in het buitenland. Want indirect zorgt de houtstroom richting energiecentrales ook voor verdere aantasting van veengebieden in Rusland en de Baltische staten. “We ontnemen het bos belangrijke voedingsstoffen.”

Recensie

Climate Express

Door: Laura van der Vegt | Lengte: 700 woorden
Url: <https://downtoearthmagazine.nl/recensie-climate-express>

Kunnen we klimaatverandering een halt toeroepen onder het huidige economische beleid? Natalie-Eggermont, schrijfster van het boek *Climate Express*, stelt van niet. Het kapitalisme is de boosdoener, en om het klimaatprobleem daadwerkelijk op te lossen moet onze economie op de schop. Eggermont was machiniste van de klimaattrein die in 2013 750 Belgen naar de klimaatonderhandelingen in Warschau bracht om aandacht te vragen voor het klimaat. Inmiddels is ze voorzitter van Climate Express, een beweging die streeft naar een daadkrachtige en solidaire aanpak van het klimaatprobleem. Want: “Onze voet zit vast op het gaspedaal en we rijden recht op de afgrond af.”

Foto: Marten van Dijk / Milieudefensie



Opinie

De aantrekkingskracht van het ecomodernisme

Door: Hidde Boersma | Lengte: 1100 worden
Url: <https://downtoearthmagazine.nl/de-aantrekkingskracht-van-het-ecomodernisme/>

Niet romantiek, maar pragmatiek ligt aan de basis van het eco-modernisme. Het is daarom beter in staat om een welvarende en groene toekomst veilig te stellen, dan de klassiek groenen, zo stelt wetenschapsjournalist Hidde Boersma in reactie op een artikel uit ons vorige nummer: Het ecomodernisme is al 30 jaar oud. Intensieve landbouw, sterke urbanisatie en kernenergie zijn volgens Boersma juist dé manieren bij uitstek om een welvarende planeet te combineren met een groene planeet.

Opinie

Drastische hervorming van handelsverdragen nodig om klimaat te redden

Door: Guus Geurts | Lengte: 2350 woorden
Url: <https://downtoearthmagazine.nl/35899-2/>

Of je nou positief of negatief bent over het in Parijs bereikte klimaatakkoord, feit blijft dat internationale onderhandelingen over handel, zoals TTIP of de WTO-top in Nairobi in december, minstens zo belangrijk zijn. Vrijhandelsverdragen staan een goed klimaatbeleid immers in de weg. Guus Geurts formuleert vijf mogelijke oplossingen. Eén ding is zeker: *business as usual* is geen optie meer.



Foto: Guus Geurts



Bijlo belt...

... een houtstoker

“Van Eijck...”

“Dag meneer Van Eijck, met Vincent Bijlo. U bent voorzitter van de NVSH, de Nederlandse Vereniging Stoken op Hout, en u luidt de noodklok. Toch?”

“Klopt, correct. Er doen zich de laatste tijd steeds meer incidenten voor waarbij leden van onze vereniging betrokken zijn. Dat varieert van uitschelden en molestatie op straat tot besproeien met PVV-verzetsspray. En dat alleen maar omdat onze leden hout stoken. Wij voelen ons gedemoniseerd.”

“Dat kan ik me voorstellen, want juist de NVSH is een duurzame houtstokersclub.”

“Wat u zegt, meneer Bijlo. Er zijn, dat geef ik onmiddellijk toe, heel veel verschrikkelijk slechte houtstokers in Nederland. Stokers die werkelijk alles in de sterk verouderde haarden flikkeren. Van houten speelgoed dat niet meer gebruikt wordt tot slechte rapporten van de kinderen. En dat doen ze dan ook nog eens bij elk weertype. En dat zijn dan ook nog eens mensen, ja dat komt er ook nog bij, die volkomen verkeerd stookgedrag vertonen. Daar worden wij, duurzame stokers, over een kam mee geschoren. Nooit van StookAlert gehoord, die mensen.”

“StookAlert?”

“Onze app, die aangeeft wanneer je beter niet kan stoken.”

“Wanneer is dat?”

“Bij windstil weer en bij mist en bij allebei, want dan trekt je schoorsteen niet.”

“Maar dan is het juist zo gezellig, een vuurtje, als het mist.”

“Klopt, maar als je in de toekomst nog eens een kopje suiker wilt lenen bij de burens, zegt de NVSH, niet doen!”

“Wat onderscheidt de leden van de NVSH nog meer van ongebonden stokers?”

“Bij ons zijn alleen gecertificeerde stokers welkom.”

“Wat zijn dat?”

“Stokers die een stooktraining hebben gevolgd en daarvan een bewijs kunnen overleggen. Zwitsers stoken, dat leren wij de stokers.

“Is dat jodelen tijdens het aanmaken van het vuur?”

“Wat een flauw grapje meneer Bijlo. Zwitsers stoken is: Dik hout onderop, dat is gecertificeerd dik hout, moet minstens 2 jaar hebben gelegen, daarop het dunnere, uiteraard ook gecertificeerde hout en daarop een gecertificeerd aanmaakblokje.”

“En de kachels een haarden zelf, die zijn ook gecertificeerd?”

“Uiteraard zijn die gecertificeerd. Voldoen aan strenge normen, veel strenger dan de Europese, die stellen niets voor. Ik betreur het nog steeds zeer dat de Nederlandse regering in 2003 de landelijke kwaliteitseisen voor houtgestookte toestellen heeft losgelaten. Daar is de ellende begonnen en wij, eerlijke stokers, wij zitten met de gebakken peren. Wij staan in een kwaad daglicht, onterecht. O, mijn telefoon piept, StookAlert, de wind gaat liggen, ik moet m'n vuur uitmaken. Daaaaag!”

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

Foto: Massimo Catinella / Wikipedia

Foto: wikimedia commons Bernard DUPONT, BY SA

In zijn geboorteland Zuid-Afrika zag de kersverse Milieudefensie-directeur Donald Pols met eigen ogen dat maatschappelijke omwentelingen mogelijk zijn als er genoeg mensen in actie komen. De klimaatcrisis vraagt om een soortgelijke ambitieuze omwenteling. “Onze primaire taak is om de progressieve krachten in de samenleving te versterken.” Tekst Manuel Beterams Beeld Dinand van der Wal

Donald Pols, de nieuwe directeur van Milieudefensie, is een man met een veelzijdige achtergrond en een verteller van bevlogen verhalen. Geboren en opgegroeid in Zuid-Afrika, en vervolgens voor zijn studie naar Nederland gekomen waar hij een imposante carrière heeft opgebouwd. Hij begon bij Milieudefensie en via de SP, het Wereld Natuur Fonds (WNF) en het Energieonderzoek Centrum Nederland (ECN) keerde hij eind vorig jaar op het oude nest terug.

Daar viel hij meteen met zijn neus in de boter: als onderdeel van de Nederlandse delegatie mocht hij deelnemen aan de onderhandelingen van de klimaatop in Parijs. Gelukkig gaat zijn historie met klimaatconferenties al ver terug: hij was namens Milieudefensie al op COP6 in Den Haag in 2000.

Over het resultaat van de klimaatop heeft hij gemengde gevoelens: “In Parijs hadden we een heel andere aanpak dan op de mislukte top in Kopenhagen. Daar gingen de onderhandelaars voor internationaal bindende afspraken die later over de landen uit-

gerold zouden worden. Maar als je tweehonderd landen bij elkaar zet en een derde daarvan exporteert olie en kolen, dan kun je niet verwachten dat die landen zeggen: wij stoppen met de kern van onze economie. Daarom is in Parijs gekozen voor een andere aanpak, meer procedureel. We begonnen met per land de vraag: hoe zou je de landelijke doelen formuleren en ze evalueren aan de hand van de klimaatwetenschap? Hierdoor kwam het vertrekpunt bij de ambities van de landen te liggen. En dat werkte wel.”

Volgens Pols is het in zekere zin een historisch akkoord: “Het is een overwinning dat de wereldgemeenschap nu erkent dat klimaatverandering een probleem is en dat menselijk handelen daarvoor in belangrijke mate verantwoordelijk is. Maar er zijn geen doelstellingen en er is geen concrete uitwerking afgesproken. Wel is er een streefdoel overeengekomen, het beperken van de opwarming van 1,5 tot 2 graden. Maar je weet nooit of je dat gaat halen. Concreter was volgens mij echter niet mogelijk.”

Nu zijn volgens hem maatschappelijke organisaties als Milieudefensie aan zet: “De waar-

de van Parijs is wat mij betreft dat het zwaartepunt van de ambities precies ligt waar het hoort: bij de landen, bij mensen. Een democratie móet zo werken. Over 5 of 10 jaar, als de uitvoering in Nederland niet voldoende is, kunnen wij niet zeggen dat het politieke systeem niet effectief was. Nee, jij en ik, en alle maatschappelijke organisaties hebben dan ons werk niet goed gedaan. Wij moeten de samenleving mobiliseren, wij moeten de druk op de politiek opvoeren, om ervoor te zorgen dat de doelstelling gehaald wordt. Dat is een zware taak, maar democratie is niet voor softies. Wij moeten af van het naïeve idee dat een internationale elite, de elite die bij elkaar kwam in Parijs, ons gaat redden.”

Ben je hoopvol dat we klimaatverandering beperkt kunnen houden?

“Dat is niet relevant, we hebben geen keuze. Er ligt nu een opdracht voor ons om onze ambitie te realiseren. Als je aan de zwarte bevolking in Zuid-Afrika had gevraagd: ‘ben je hoopvol dat we apartheid gaan beëindigen?’, dan was het antwoord waarschijnlijk ‘nee’ geweest. Maar de mensen voelden dat →

“Democratie is niet voor softies”

Geboren: 1972, Zuid-Afrika
Opleiding: Cultuurwetenschappen, globalisering en maatschappijveranderingsmanagement (Universiteit van Maastricht) en Milieubeleid (Universiteit van Amsterdam).
Werk: Campagneleider Klimaat bij Milieudefensie, Senior beleidsadviseur milieu bij de SP, Lid van de Nederlandse regeringsdelegatie bij het VN-klimaatverdrag, hoofd van het klimaatprogramma bij het WNF, Programmadirecteur WNF in Bejing (China for a Global Shift), Senior manager Global Sustainability bij ECN, directeur Milieudefensie.

→ dit was wat ze moesten doen.”
Toch zegt hij hoopvol te zijn: “In de geschiedenis van de mensheid zijn alle grote sprongen voorwaarts het resultaat geweest van een crisis. En klimaatverandering is zo’n crisis. Verandering komt niet vanzelf, die komt door politieke en morele strijd rond belangenverschillen. We worden nu geconfronteerd met een grote crisis en we zullen daarop een antwoord vinden.”

Pols is opgegroeid dichtbij de grens met Botswana op wat we ze in Zuid-Afrika een ‘plaas’ noemen, een boerderij die voor ons meer op een natuurreservaat lijkt. De dichtstbijzijnde burens woonden 18 kilometer verderop. “Als uitstapje ging ik het veld in om vogels te spotten. Hierdoor heb ik een intrinsieke, ‘ingeboren’ waardering voor de natuur meegekregen. Dit was geen ‘softe’ liefde, zoals sommige mensen die in de stad opgroeien kennen. Ik heb als kind een van de langdurigste droogtes meegemaakt, waardoor veel dieren stierven. Dat hoort ook bij de natuur. Ik heb veel onzag en respect voor haar.”
Behalve respect voor de natuur heeft hij ook het besef meegekregen dat grote maatschappelijke veranderingen mogelijk zijn en burgers daar zelf voor kunnen zorgen. “Ik heb van dichtbij meegemaakt hoe mensen – de zwarte bevolking van Zuid-Afrika – de regie over hun toekomst in eigen handen namen, tegen beter weten en tegen de verwachtingen in. Het was niet Mandela in zijn eentje die dit voor elkaar kreeg. Mandela zei zelf ook: ‘uiteraard moet er iemand het gezicht van de beweging zijn, maar ik krijg mijn opdrachten vanuit de beweging’.”

Je bent begonnen bij Milieudefensie en vervolgens als adviseur natuur en milieu bij de SP beland. Vanwaar die overstap?
“Milieudefensie vindt dat verandering uit de samenleving moet komen. De veranderingen die nodig zijn om de transitie naar een klimaatvriendelijke samenleving vorm te

geven grijpen namelijk zo ver in de levens van mensen dat je die alleen met hun toestemming en steun mag doorvoeren. Datzelfde zag ik terug bij de SP. Deze partij vindt het heel belangrijk om mensen te betrekken bij politieke besluitvorming. Ik weet nog dat Jan Marijnissen zei: ‘als je in de politiek een visie formuleert, je gaat haar testen bij de mensen en ze zijn het niet met je eens, dan ligt het niet aan de mensen, maar dan heb jij je werk niet goed gedaan.’ Let wel, de mensen hebben niet altijd gelijk; je gaat met ze in discussie en probeert ze te overtuigen.”
Pols is nog lid van de SP, maar niet actief meer: “In een functie als de mijne kun je niet te dicht op een politieke partij zitten, want je moet proberen alle partijen mee te krijgen.”

Na de SP ging je in dienst bij het Wereld Natuur Fonds als het hoofd klimaatprogramma. Waarom koos je voor deze organisatie?
“Het WNF is zeer effectief in het aanspreken van een grote groep mensen: ze hebben bijna een miljoen donateurs. De kracht van de panda kun je inzetten voor grote maatschappelijke veranderingen, zoals het formuleren van het klimaatprobleem. Het CO₂-verhaal is te abstract en door de benadering dat alles wat CO₂ uitstoot fout is, mobiliseer je je eigen weerstand – immers iedereen in de samenleving produceert CO₂. Bij het WNF heb ik het klimaatprobleem meer richting klimaatoplossingen gebracht: wat we nodig hebben voor de transitie zijn zonnepanelen, windmolens, elektrische auto’s. Daarom heb ik het thema CleanTech, de technologie die je nodig hebt voor transitie,

op de maatschappelijke agenda gezet. Op die manier mobiliseer je positieve krachten. Aan mijn moeder, die niets met milieu heeft, kan ik een CO₂-verhaal niet verkopen, maar als ik het over zonnepanelen heb, snapt ze het en vindt ze het een goed idee.”

Het WNF en Milieudefensie zijn heel verschillende organisaties. Waar Milieudefensie pleit voor een totale verandering van ons economisch systeem, zoekt WNF veel meer naar oplossingen binnen het huidige systeem. Waar voel je je het prettigste bij?
“Beide visies hebben hun waarde, maar qua persoonlijkheid ligt die van Milieudefensie me meer. Onze aanpak richt zich meer op sociale innovatoren, het WNF komt pas in actie als ideeën al een beetje leven. Alle verandering begint bij een nieuwe kijk op de werkelijkheid. Dat bieden wij bij Milieudefensie: eerst maken we een analyse en wijzen we op de structurele oorzaken van duurzaamheidsproblemen. Vervolgens formuleren we alternatieven die daarop een antwoord bieden, waarna we ons richten op acties die nodig zijn om de verandering op gang te krijgen.

De primaire taak van Milieudefensie is om de progressieve krachten in de samenleving te versterken, deze mensen en hun rol in de economie te versterken en obstakels voor de transitie te identificeren en in samenwerking uit de weg te ruimen. Zo kom je bij het klassieke actiemodel van Milieudefensie; maar we willen niet actie om de actie, maar actie zodat de transitie kan versnellen.”

Wat vind je van het SER-Energieakkoord en de rol van Milieudefensie? Zou je in

jouw huidige functie ermee hebben ingestemd?
“Wat ik zou hebben gedaan, is misschien interessant, maar niet zo relevant”, zegt Pols diplomatiek. In plaats daarvan gaat hij in op de staat van de milieubeweging in Nederland.

“We zijn als Nederlandse samenleving de afgelopen jaren erg naar binnen gekeerd. De milieubeweging gaat daar teveel in mee. Zo zijn we al heel tevreden als we de Europese klimaatdoelstellingen halen en dat zie je terug in het SER-Energieakkoord. Maar er zijn veel redenen om onze blik naar buiten te keren en ons niet te beperken tot onze eigen uitstoot, die slechts 0,5 procent van de mondiale broeikasgassen beslaat. Ten eerste lopen we grote risico’s op het gebied van klimaatverandering: we zijn een laagliggend land, met grote deltasteden en een lange kustlijn. Voor ons en onze kinderen moeten we dus ambitieuzere acties ondernemen. Daarnaast hebben we een grotere verantwoordelijkheid, omdat onze CO₂-voetafdruk per hoofd van de bevolking bij de hoogste van de wereld hoort. Bovendien zijn we een van de rijkste, meest kennisintensieve landen van de wereld en hebben we dus de kennis en de middelen om iets te doen. Nederland moet daarom weer koploper worden in het bedenken en ontwikkelen van klimaatoplossingen.”

Het SER-akkoord is wat hem betreft dus niet ambitieus genoeg, al zit er wel één punt in dat een opening biedt voor een ambitieuzer klimaat- en energiebeleid: “Dat Nederland bij de top tien van de wereld moet behoren met betrekking tot CleanTech, oftewel klimaatoplossingen. Toevallig is dat ook de enige doelstelling die niet uitgevoerd wordt, zij wordt niet eens gemeten. Milieudefensie heeft nu gezegd; als op dit punt geen actie wordt ondernomen, stappen we uit het SER-akkoord. Dat is voor ons een breekpunt.”

Voordat je hier directeur werd, was je Senior Manager Global Sustainability bij ECN. Waarom heb je uiteindelijk toch voor Milieudefensie gekozen?
“Ik wilde altijd al directeur van Milieudefensie worden en er was een vacature.” Hij lacht breed. “Het waardevolle van ECN was dat ik van dichtbij heb gezien hoe nieuw beleid en nieuwe technieken ontwikkeld



“We zijn als Nederlandse samenleving de afgelopen jaren erg naar binnen gekeerd. De milieubeweging gaat daar teveel in mee”

worden en hoe noodzakelijk het is om burgers te betrekken bij grote maatschappelijke veranderingen als de transitie naar een duurzame samenleving. Ik zag daar dat beleid van de overheid in grote mate wordt gemotiveerd door acties uit de samenleving.”

En waarom dan toch naar Milieudefensie?
“De visie van Milieudefensie ligt dichterbij mijn persoonlijke visie. De visie dat een zinvol bestaan draait om burgers en niet om consumenten. We zijn allebei, burgers en consumenten. Een consument ben je als je besluiten laat bepalen door een economische afweging. Een burger baseert zijn besluiten op wat het beste is voor de gemeenschap waarvan hij deel uitmaakt. Ik sluit me daarbij aan bij een lange traditie in de westerse filosofie. Deze begon bij Plato, die zei: ‘Een mens wordt pas een volwaardig mens als hij zich engageert met de samenleving.’ In dat opzicht verarmt het consumentisme ons als mensen. Hoe leuk het ook is om het nieuwste Xbox-spel te kopen, de momenten in je leven waarop je terugkijkt, zijn toch die momenten waarin je iets hebt betekend voor je omgeving, inclusief onze natuurlijke omgeving. Milieudefensie biedt

mij die mogelijkheid. Het biedt ook een platform voor Nederlanders in het algemeen om precies dat te bereiken. In dat opzicht is het een zelfontplooiingsbeweging, veel breder dan alleen het milieu.”

Hoe wil je dat Milieudefensie zich in de toekomst ontwikkelt? Denk je dat de toekomst rooskleurig is?
“Als sociale innovator word je nooit een WNF en we zullen nooit een miljoen leden krijgen. We bevinden ons in de voorste linie van de transitie en er is een beperkte hoeveelheid burgers die zich daardoor aangesproken voelt. Wel wil ik dat wij alle burgers voor wie de transitie een prioriteit is, die willen dat Nederland voorop loopt in de strijd tegen klimaatverandering, een plaats bieden. Milieudefensie was altijd al een organisatie die met de burgers optrekt, maar ik wil dat we dat nog meer gaan doen. In een tijd van toenemende bureaucratisering bieden wij een democratisch tegenwicht. Er is nu meer dan ooit behoefte aan het mobiliseren van burgers om de democratie te beïnvloeden. Daarom denk ik dat organisaties als Milieudefensie in de wereld toenemend een belangrijkere plaats zullen krijgen.” □

“Wij moeten af van het naïeve idee dat de internationale elite die bij elkaar kwam in Parijs ons gaat redden”

Naast het veelbesproken TTIP-verdrag onderhandelt de Europese Unie ook over een andere grote vrijhandelsovereenkomst. Via het Trade in Services Agreement, kortweg TiSA, moet specifiek de dienstensector geliberaliseerd worden, wereldwijd. Tekst Hans Wetzels

Beeld AP Photo/Matilde Campodonico

Doodse stilte rond TiSA

Het leveren van diensten speelt een cruciale rol in de kenniseconomie. Maar liefst zeventig procent van alle geld wordt wereldwijd verdiend met dienstverlening. Dat varieert van internet- en communicatiediensten, tot gezondheidszorg, transport, financiële dienstverlening of het leveren van logistieke of juridische ondersteuning. Toch dateren de laatste handelsafspraken over internationale dienstenhandel inmiddels alweer uit 1995. De hoogste tijd dus voor een nieuw handelsverdrag, besloten de handelsministers van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) in december 2011. Ruim een jaar later begonnen onder aanvoering van de Amerikaanse en de Australische regering de onderhandelingen voor wat nu het Trade in Services Agreement (TiSA) heet. Via dat TiSA moeten wereldwijde dienstenmarkten opengebrouwen en nieuwe handelsregels afgesproken worden. Onder de 23 gesprekspartners, die zichzelf “The Really Good Friends of Services” noemen, onderhandelt de Europese Unie (EU) namens de 28 Europese lidstaten. Alleen al door deel te nemen committeren zij zich in zekere zin al aan de wens om de mondiale dienstenmarkt te liberaliseren, zo stellen insiders enthousiast. Maar inhoudelijk is het verdrag nog behoorlijk schimmig. Want hoe defini-

eer je ‘diensten’ nou precies en wat zal daarmee precies geliberaliseerd worden?

Watervoorziening

Na vijftien onderhandelingsrondes is het nog volstrekt onduidelijk waarover achter gesloten deuren precies gesproken wordt, zegt onderzoekster Satoko Kishimoto van de progressieve denktank Transnational Institute (TNI). Sterker nog, dankzij de door Wikileaks openbaar gemaakte onderhandelingsdocumenten, weten we dat deze documenten tot vijf jaar na het in werking treden van het verdrag geheim zijn – en mochten de onderhandelingen mislukken, tot vijf jaar na het beëindigen van de gesprekken. Dat terwijl de wereldwijde impact van TiSA volgens Kishimoto potentieel nog veel groter is dan die van het veelbesproken vrijhandelsverdrag TTIP: “Dienstenliberalisering kan van alles inhouden. Waterbeheer gebeurt in Nederland bijvoorbeeld door publieke entiteiten; de waterschappen. Ook de drinkwatervoorziening valt al decennia lang onder de overheid. Als water in de toekomst niet expliciet wordt uitgesloten van de onderhandelingen krijgen buitenlandse investeerders na ondertekening van TiSA toegang tot de Nederlandse watermarkt.” En ook verdere liberalisering van de gezondheidszorg kan wel eens het gevolg blijken, vreest Kishimoto. “In mijn geboorteland Japan hebben we een nationaal georgani-

seerd gezondheidszorgsysteem. Maar door TiSA staat dat systeem op de tocht. Amerikaanse verzekeraars willen toegang krijgen tot de gigantische Japanse verzekeringsmarkt. In de VS zelf zijn immers niet veel meer nieuwe consumentenverzekeringen te verkopen.” Maar als grootste dienstenexporteur heeft de Europese Unie veel te winnen bij dit verdrag. In het voorjaar van 2015, na twee jaar, werd het onderhandelingsmandaat van de EU eindelijk openbaar. De EU bleek in te zetten op ‘verbeterde regelgeving’ en progressieve dienstenliberalisering ten opzichte van de bestaande WTO-afspraken. Zo staan onder meer privacy en transparantie, de positie van staatsbedrijven, telecomunicatie, financiële dienstverlening, publieke aanbestedingen, subsidieverlening, postbedrijven en maritiem transport allemaal op de onderhandelingsagenda. Zoals verwacht: een ambitieuze Europese liberaliseringsagenda.

Minder idyllisch

De TiSA-onderhandelingen komen voor een deel voort uit frustratie over het hopeloos



De straten van Montevideo, de hoofdstad van Uruguay, waren op 6 augustus 2015 helemaal leeg. De vakbonden riepen iedereen op om 24 uur te staken, onder andere om Uruguay uit de onderhandelingen over TiSA te laten stappen.

“Ik heb niks tegen wereldhandel, maar het is wel belangrijk dat regeringen beslissingen kunnen blijven nemen over hun land” – Alberto Villarreal, Redes

vastlopen van de pogingen om via de WTO tot internationale handelsafspraken te komen. Het idee om dan maar een apart dienstenverdrag op te gaan stellen, is naar verluidt voor het eerst in 2011 expliciet geopperd tijdens een mondiale conferentie van dienstverlenende bedrijven in Hong Kong. Na afloop van die bijeenkomst pleitten enkele machtige associaties van dienstverleners, samen de Global Services Coalition, in een verklaring onomwonden voor een mondiaal dienstenverdrag. Dat zou volledig los moeten staan van bijvoorbeeld de industriële en de landbouwsector; zoals binnen de WTO nou net niet het geval is. Nieuwe handelsregels voor de diensten-

sector zijn alles behalve onbelangrijk, zegt Europarlementariër Jude Kirton-Darling. “Internationale handel is compleet anders dan in 1995. E-commerce bestond toen helemaal nog niet.” De Engelse zit in het Europese Parlement namens de sociaaldemocraten (S&D) en is als lid van het parlementaire handelscomité INTA nauw betrokken bij internationale handelswetgeving. Maar, zo zegt ze: “Wij vinden wel dat die nieuwe handelsregels de markt niet opeens verder moeten liberaliseren dan nu het geval is binnen het kader van de WTO.” De realiteit van de TiSA-onderhandelingen is dus minder idyllisch dan het simpelweg gebroederlijk beslissen over broodnodige

nieuwe handelsregels, geeft Kirton-Darling toe. Het expliciete doel is immers niets minder dan verregaande dienstenliberalisering. Een context waarin elk land uiteindelijk eigen belangen zo goed mogelijk zal behartigen, zegt ze: “Turkije heeft bijvoorbeeld heel agressieve voorstellen gedaan tot liberalisering van de Europese gezondheidszorg die voor de EU niet acceptabel zijn.” Op 4 juli 2013 nam het Europese Parlement dan ook een resolutie aan waarin een reeks kanttekeningen bij te veel en te snelle dienstenliberalisering geponeerd worden. Een belangrijk bezwaar voor het parlement is de door de VS aangedragen *standstill clause*; een clausule die vastlegt dat het liberaliserings-



→ niveau in economische sectoren waarover géén overeenstemming wordt bereikt in elk geval niet meer teruggedraaid mag worden. Dat zou bijvoorbeeld betekenen dat de Nederlandse Spoorwegen nooit meer volledig terug in handen van de Nederlandse staat zouden kunnen komen, zelfs als railtransport niet in het verdrag genoemd wordt. Onacceptabel, zegt Kirton-Darling: “Wij hebben specifiek gezegd dat we een dergelijke bepaling niet willen. Er moet wel genoeg ruimte overblijven voor democratische besluitvorming.”

Uruguay

Ondanks alle mooie intenties rond de onderhandelingsstafel heeft begin september 2015 het eerste land alweer de handdoek in de ring gegooit. Voor Uruguay was het risico te groot om zijn publieke sector te verliezen, zegt Alberto Villarreal. Hij werkt bij Redes – de Uruguayaanse tak van Friends of the Earth – en heeft sinds het begin campagne gevoerd tegen TiSA. Villarreal: “Via TiSA willen de Verenigde Staten heel Latijns-Amerika tot hun achtertuin maken door handelsliberalisering te institutionaliseren. Ik heb niks tegen wereldhandel, maar het is wel belangrijk dat regeringen beslissingen kunnen blijven nemen over hun land.” In de economie van Uruguay speelt landbouw een grote rol. Liberalisering van de dienstensector zou absoluut niet zinvol zijn voor het Zuid-Amerikaanse land, zegt Villarreal. Door uit de gesprekken te stappen heeft Uruguay cruciale dienstverlenende sectoren als telecommunicatie of watervoorziening in eigen handen gehouden, vertelt de activist: “Die diensten zijn belangrijk voor de ontwikkeling van mijn land, die willen we niet uit handen geven. In Uruguay is er altijd veel scepsis geweest over TiSA. Uiteindelijk heeft aanhoudende publieke druk van ngo’s, vakbonden en de academische wereld de regering ertoe gedwongen ermee te stoppen.”

Democratische zeggenschap

In Latijns-Amerika bestaat sowieso een langere geschiedenis van verzet tegen neoliberale krachten dan in Europa, lacht Villarreal. Volgens de activist is het dan ook niet vreemd dat Uruguay zich als eerste terug-

Door uit de gesprekken te stappen heeft Uruguay cruciale dienstverlenende sectoren als telecommunicatie of watervoorziening in eigen handen gehouden

trekt uit de onderhandelingen voor het trio aan mondiale vrijhandelsverdragen dat op dit moment wordt uitgerold. Naast TTIP en TiSA zit ook nog het transpacifische verdrag TPP tussen onder andere de VS, Australië en andere landen rond de Stille Oceaan in de pijplijn. Ondanks de fundamenteel andere belangen van de EU wil Villarreal Europa toch waarschuwen: “In tegenstelling tot de rest van Latijns-Amerika in de jaren negentig heeft Uruguay via referenda zijn publieke diensten in handen kunnen houden. Instemmen met TiSA betekent alsnog democratische zeggenschap over belangrijke dienstverlening verliezen.” Daarom pleit het Europese Parlement voor een specifieke uitzonderingsbepaling van publieke dienstverlening. Maatschappelijk cruciale diensten die publiek belang dienen, zoals watervoorziening, zouden op die manier buiten het door TiSA afgedwongen liberaliseringsregime gehouden moeten worden. Dat algemeen belang wordt gedefinieerd in een bijlage bij het Verdrag van Lissabon uit 2009, waarin in nogal politieke bewoordingen wordt gesproken van ‘niet-economische diensten van algemeen belang’: “De bepalingen in het verdrag beïnvloeden op geen enkele wijze de competentie van de lidstaten om niet-economische diensten van algemeen belang te leveren, in te kopen en organiseren.”

Waterdiensten

Volgens TNI en andere critici blijft het echter onduidelijk wanneer een dienst nou precies wel of niet het publieke belang dient. Voor zover bekend is dat in TiSA heel beperkt geformuleerd; alleen diensten die uitsluitend onder overheidsgezag staan en dus niet concurreren met commerciële bedrijven gelden als publiek. Diensten die niet honderd procent publiek functioneren kunnen derhalve opgevat worden als winstgevend waardoor ze onderhevig worden aan de liberaliseringsbeginselen van TiSA, vreest Kishimoto.

Ze blijft hameren op de watersector als voorbeeld van het gevaar: “We weten helemaal nog niet precies hoe de definitie van een publieke dienst in TiSA geïnterpreteerd zal gaan worden. Veel daarvan opereren deels al op de markt. Ondanks het publieke belang van het spoorwegennet koop je een treinkaartje van een commerciële partij. Volgens die logica blijft er nog maar heel weinig over. Veel waterservices over de hele wereld worden op dit moment terug in handen van de gemeenschap gebracht, omdat privatisering veelal heeft geleid tot stijgende prijzen of slecht onderhoud. Onder TiSA zou dat dus niet meer mogelijk zijn. Terwijl water cruciaal is voor iedereen; het is een mensenrecht.” Precies om die reden werd watervoorziening mede onder Nederlandse druk uitgesloten van het uit 2014 stammende Europese Concessiedirectief; een EU-richtlijn die zorgde voor de liberalisering van publieke aanbestedingen op de Europese interne markt. Maar de EU als geheel heeft veel offensieve belangen bij het mondiaal opengooien van de watermarkt. Zo kunnen de handelsbelangen van multinationals als het Franse Veolia wel eens de publieke watervoorziening in Nederland in gevaar brengen, denkt Kishimoto: “Dit is een goed voorbeeld van het conflict tussen geld verdienen en publiek belang dat speelt bij dienstensectoren op het snijvlak tussen publiek en commercieel. Welke diensten onder TiSA publiek kunnen blijven is nog maar de vraag.” □



Rogier Hörchner, 41 jaar, Hörchner Advocaten
Bekend als: advocaat van Greenpeace en @afvaladvocaat

Waarom een specialisatie in het milieu(-recht)? “Vanuit eigen interesse, maar ik kwam ook via klanten in aanraking met milieurecht. Sinds 2004 ben ik de ‘actieadvocaat’ van Greenpeace. Daarnaast sta ik andere milieu-groepen bij en bedrijven die zich bezig houden met afval/recycling en mestverwerking.” Kreeg u de liefde voor het milieu van huis uit mee? “Ik ben behoorlijk sociaal- en milieubewust opgevoed. In mijn studententijd was ik lid van diverse milieuorganisaties en zelfs even actief voor GroenLinks in Leiden.” Om welke (milieu)onderwerpen maakt u zich druk? “Recycling en afval. We roepen wel dat we hard bezig zijn met de circulaire economie, maar kijk naar de recycling van huishoudelijk plastic afval. Dat is veelal window dressing. Een deel wordt gedowncycled tot bermpaaltje of picknickbank, een deel wordt ‘nuttig toegepast’ (verbrand) omdat het energie oplevert. Hét voorbeeld van circulair is statiegeld en juist dat heeft de industrie willen afschaffen.” Wat was uw grootste milieuzak? “Meerdere. Met Greenpeace wonnen we het kort geding dat Shell had aangespannen toen in 2012 72 van de 600 Shell-tankstations werden platgelegd. En de zwerfkeien-zaken van Greenpeace: zowel de Raad van State als de kortgedingrechter oordeelde dat er niets mis mee was. Eerst de staatssecretaris en later de kottersvissers werden in het ongelijk gesteld. Veel protesten zijn van oudsher gebaseerd op het idee van burgerlijke ongehoorzaamheid. Mijn uitdaging is om, waar mogelijk, protesten rechtmatig te laten zijn. Weg met het idee dat bedrijven of overheid nooit gehinderd zouden mogen worden.” Maakt een milieuadvocaat verschil? “Jazeker, alleen al vanwege de resultaten. Maar ook omdat middels uitspraken van rechters steeds duidelijker wordt hoe ver het recht op betoging reikt en dat ook vérgaande acties heel goed rechtmatig kunnen zijn.”

“Weg met het idee dat bedrijven nooit gehinderd zouden mogen worden”

Vlees, de blinde vlek in het klimaatdebat

Minder vlees en zuivel eten is onvermijdelijk als we klimaatverandering willen stoppen. Toch was dit geen onderhandelingspunt op de klimaatop in Parijs. Wij vroegen ons af: doet de milieubeweging wel genoeg om dit onderwerp te agenderen?

Tekst **Wendy Koops** Beeld **Shutterstock**

Sinds kort zingt er een nieuwe term rond in foodieland: 'klimatariër'. Het is een eetpatroon voor mensen die inzien dat klimaatverandering op hun bord ligt, maar vlees en zuivel niet volledig willen afzweren. Speerpunten zijn: eet weinig vlees en kies bewust, eet lokaal, verspil niets en koop onbewerkte en onverpakte producten. Met bewust wordt bedoeld: als je vlees eet, kies dan voor kip of varken in plaats van rund of lam, bij die laatste twee komen immers de meeste broeikasgassen vrij. Zijn vlees en zuivel slecht voor het klimaat? Voor veel mensen is dat nieuw. Tijdens de klimaatonderhandelingen in Parijs ging het er niet over. Klimaatcampagnes van milieuorganisaties gaan er ook niet over, die gaan vooral over energie. Toch, op dit moment stoot de veehouderij al net zoveel broeikasgassen uit als de transportsector, bijna 15 procent van het totaal. De gerenommeerde Britse denktank Chatham House verwacht bovendien dat de vleesconsumptie tegen 2050 met 76 procent is gestegen. Dat betekent heel veel extra uit-

stoot. Als we de tweegradendoelstelling willen halen, moeten we echt overstappen naar een meer plantaardig menu, stelden zij kort voor de top in een rapport. Waarom gaat het daar op zo'n klimaatop dan niet over, vraag je je af. Doet de milieubeweging wel genoeg om de gevolgen van vlees en zuivel op de kaart te zetten?

Relatief nieuw

Dierenwelzijnsorganisatie Compassion in World Farming onderzocht voor de top de klimaatplannen die deelnemende landen hadden ingeleverd als basis voor de onderhandelingen. In een blog wees directeur Geert Laugs erop dat niet één ervan vermindering van de productie en consumptie van vlees en zuivel voorstelde. Toch is hij mild: "Blijkbaar is het te vroeg; zo lang is de grootte van dit probleem nog helemaal niet bekend."

Pas in 2006 met het verschijnen van *Livestock's Long Shadow* van de FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) werd écht duidelijk hoe enorm die voetafdruk is. "Wat dat dan precies betekende voor de opwarming van de Aarde moest nog

doorgerekend worden. Dat vlees en zuivel minderen cruciaal is, weten we eigenlijk pas kort."

Wat ook meespeelt is dat de klimaatonderhandelingen vooral gaan over nationale broeikasgasuitstoot, terwijl de impact van de veehouderij zich uitstrekt over verschillende landen, denkt Kees Kodde, programmaleider Landbouw en Voedsel bij Greenpeace Nederland. "De uitstoot van ontbossing voor veevoer wordt bijvoorbeeld toegerekend aan het land waarin die ontbossing plaatsvindt, niet aan het land waar de consumptie plaatsvindt."

De Partij voor de Dieren (PvdD), al sinds het begin een voorloper in deze discussie, vond dat Nederland tijdens de top aandacht moest vragen hiervoor, maar hun moties kregen nauwelijks steun. Enkele andere landen brachten wel in dat ze de broeikasgasuitstoot van landbouw wilden beperken, via slimmere →



→ productiemethoden en betermanagement. Dáárover zei Rutte volgens PvdD-fractievoorzitter Marianne Thieme wél in Parijs dat Nederland kampioen is in het oplossen van problemen. “Daarmee verwijst hij naar *climate smart agriculture*”, lacht ze. “In feite gewoon megastallen met zonnepanelen erop en luchtwassers. Een mooi voorbeeld van hoe men met klimaat bezig is: een groen sausje eroverheen en de inhoud zelf niet wijzigen.”

Persoonlijk

“Niet alleen politici, maar ook sommige ngo’s bekijken klimaatverandering liever als

technisch probleem dat door ánderen moet worden opgelost”, valt Floris de Graad, directeur van de Vegetariërsbond op. “Ze bedenken liever een slimmigheidje dan te zeggen: u moet uw gedrag veranderen. Bij vlees komt het toch al snel dichtbij de persoonlijke levenssfeer en moeten mensen zelf in actie komen. Daar krijg je veel minder gemakkelijk de handen voor op elkaar. Daardoor is het al zo lang een blinde vlek.” “Wij krijgen vaak boze reacties op onze campagnes tegen kiloknallers”, zegt Hanneke van Ormondt, woordvoerder van Wakker Dier. “Blijf van ons goedkope vlees af, daar hebben wij recht op.” Wakker Dier richt zich via *namen and shamen* op de supermarkten die stunten met kiloknallers en plofkoppen. “Nu gaat 80 procent van de aanbiedingen over keurmerkloos vlees”, legt Van Ormondt uit. “Daardoor krijgt beter vlees geen kans, mensen denken dat het normaal is dat vlees zo goedkoop is. We denken echt dat als vlees duurder wordt, de dieren het niet alleen wat beter krijgen maar er ook minder dieren worden gegeten.” Consumentenvoorlichting is volgens haar een lange weg. “Consumenten moeten een boodschap ontzettend vaak horen voor ze hun gedrag gaan veranderen.” Nee, het moet altijd eerst van de markt komen, daarin gelooft ze heilig. De overheid hobbelt er maar een beetje achteraan. Mede uit angst voor boze burgers. Zelfs partijen als Wakker Dier en de Partij voor de Dieren hebben het over minder vlees, niet over stoppen. “En terecht”, vindt de Vegetariërsbond. “Als je

dingen gaat verbieden gaan mensen in de weerstand. Als vegetariër wil ik ook dat mijn gevoelens en keuze gerespecteerd worden, dat is voor vleeseters niet anders.” Je kunt je afvragen of mensen zo boos worden omdat ze nog niet genoeg door hebben hoe groot die voetafdruk van hun lapje vlees is. Laat de milieubeweging daar niet iets liggen? Ja, denken De Graad en Van Ormondt, alleen hebben ze allebei hun eigen doelstelling, dus hopen ze dat anderen het meer doen. Hanneke van Ormondt: “We roepen het klimaat wel links en rechts, vooral op social media en soms in persberichten. Maar Wakker Dier is natuurlijk een dierenwelzijnsorganisatie.” Organisaties zoals Greenpeace zouden volgens haar meer kunnen doen.

Complot?

De spraakmakende, maar controversiële documentaire *Cowspiracy* stelt zelfs dat milieuorganisaties zoals Greenpeace dit onderwerp bewust vermijden. Uit vrees dat donateurs zullen weglopen, angst voor het ‘vleescomplex’ en zelfs financiële afhankelijkheid ervan. De maker kon zijn complottheorie mede opbouwen doordat Greenpeace Amerika stelselmatig weigerde mee te werken. “Dat was natuurlijk enorm dom”, beaamt Kees Kodde die voor Greenpeace Nederland werkt. “Zeker omdat de filmmaker stelt dat organisaties er te weinig op wijzen dat de oceanen worden leeggevoerd – terwijl we daar juist heel actief campagne tegen voeren. Maar er zit best wat in dat natuur- en milieuclubs het lastig vinden om

van donateurs te vragen minder vlees te eten. Hoewel meer in de VS dan hier.” Greenpeace heeft volgens Kodde veel gedaan tegen de ontbossing in Brazilië veroorzaakt door de veehouderij en de soja-industrie. “We doen minder aan de veehouderij in Nederland, mede doordat Milieudefensie en Natuur en Milieu heel druk bezig zijn met die vee-industrie en je elkaar altijd wilt aanvullen. Wij hebben ons de laatste jaren meer ingezet voor de bijen en pesticiden. Maar er wordt intern wel gediscussieerd of we niet meer tegen de vee-industrie moeten doen. Het kan goed zijn dat we daar actiever mee aan de slag gaan. Bij onze ‘Beste Mark’-campagne voor de klimaattop, met boodschappen aan Rutte, hebben we minder vlees daar al wel ingefietst.”

Vleestaks

Met het Stop Fout Vlees-burgerinitiatief zei Milieudefensie al in 2007 klip en klaar dat de vleesconsumptie naar beneden moet en de prijs van vlees omhoog. Ze pleitten dan ook voor een vleestaks. De meeste organisaties vinden dat nog steeds de beste oplossing en steunen het plan, de Tweede Kamer echter niet. “Net als de auto is vlees toch een heilige koe”, zegt Kodde, nu van Greenpeace maar

toen directeur Campagnes bij Milieudefensie. “Zo’n vleestaks is een beetje het kwartje van Kok: typisch zo’n onderwerp waar *de Telegraaf* helemaal op los gaat, daar schrikken partijen als SP en PvdA toch voor terug.” Wouter van Eck, destijds campagneleider van Stop Fout Vlees: “Er is een verschil tussen wat de samenleving wel degelijk wil, namelijk een meer humane, duurzame veehouderij, en de belangen van de gevestigde vee-industrie, de agri-business en de supermarkten. Die houden samen dit systeem draaiende en splitsen mensen de kiloknaller bijna letterlijk in de maag. Terwijl die burger juist hoopt dat de politiek regelt dat er geen misstanden in die vee-industrie bestaan.” De economische belangen zijn dan ook te groot: 75 procent van wat de veehouderij produceert is voor de export. De bijdrage van vlees aan klimaatverandering was niet het belangrijkste argument maar speelde wel mee in het pleidooi voor een vleestaks; de externe kosten komen niet in de prijs terug en de vervuiler betaalt. In die tijd was klimaatverandering zelf nog nauwelijks tot de massa doorgedrongen; *The Inconvenient Truth* was net uit. Ook Al Gore liet de vee-industrie buiten beschouwing, wat de Partij voor de Dieren rechtzette in *Meat the*

Truth. Marianne Thieme werd indertijd vanwege oneliners als ‘liever een vegetariër in een Hummer dan een vleeseter in een Prius’ voor gek verklaard. “De politiek was boos en er werd drie maanden lang onderzoek gedaan om te controleren of wat we zeiden wel klopte.” Dat deed het.

Een nieuwe norm

Er is sindsdien veel veranderd, vindt Thieme. “De bewustwording neemt toe, volgens onderzoek eet nog maar één vijfde van de Nederlanders dagelijks vlees. Die daling is echt een trend.” De tijd lijkt rijp om dit onderwerp meer te agenderen. “Al worden mensen nog steeds door de marketing van de vleesindustrie gebombardeerd met boodschappen dat kip heel gezond is of dat je af en toe vis moet eten.” Voor een campagne als *Kip het meest veelzijdige stukje vlees* kreeg de pluimveesector subsidie van de Europese Unie. En de zuivelindustrie heeft een bijna in steen gehouwen profiel opgebouwd met slogans als *Melk is goed voor elk en Melk, de witte motor*. “Dierlijke producten eten is zo verweven met onze cultuur. Het is heel confronterend voor mensen dat daar allerlei nadelen aan kleven”, snapt ook Debby van Velzen van de Nederlandse



“Dierlijke producten eten is zo verweven met onze cultuur. Het is heel confronterend voor mensen dat daar allerlei nadelen aan kleven” Debby van Velzen, Nederlandse Vereniging voor Veganisme

“Wij krijgen vaak boze reacties op onze campagnes tegen kiloknallers. ‘Blijf van ons goedkope vlees af, daar hebben wij recht op’” Hanneke van Ormondt, Wakker Dier



“Net als de auto is vlees toch een heilige koe”

Kees Kodde, Greenpeace

→ Vereniging voor Veganisme (NVV). Met hun campagne ‘Melk, je kan zonder!’, voor een melkvrij leven, laten zij het echte verhaal achter die zuivelindustrie zien. “Het maakt voor een dier niet zoveel uit of hij het loodje moet leggen voor vlees, zuivel, eieren, voor wol of een ander dierlijk product. Melk van een ander zoogdier kan nooit onmisbaar zijn voor een mens. Toch zit melk nog steeds in de Schijf van Vijf.” Zowel de NVV als de Partij voor de Dieren kiezen ervoor een alomvattend verhaal te vertellen. “Als veganist kijk je niet alleen naar de impact op het milieu en de natuur, maar ook naar de impact op anderen”, legt Van Velzen uit. Dus op dieren, maar ook op mensen. “Hoe minder landbouwgrond er nodig is voor voedsel voor veedieren, hoe meer mensen kunnen eten. In een tijd waarin er nog steeds mensen sterven van de honger, is dat belangrijk. Ik denk dat er vaak wordt gedacht dat er wel iemand ingrijpt als het echt zo erg is. Ze vergeten daarbij dat ze zelf óók iemand zijn. Als je echt iets aan klimaatverandering wilt doen, en je ziet hoe

veel impact dierlijke producten hebben, dan is veganisme een logische keuze. Een gemakkelijke manier om hiermee kennis te maken is door in april mee te doen aan onze VeganChallenge.” Natuur en Milieu gelooft vooral in minder vlees en zuivel. Zij redeneren: liever een groot aantal mensen dat kleine stappen zet dan een handjevol dat grote stappen zet. Zij voeren campagne met het Menu van Morgen en promoten flexitarisme. Sijas Akkerman, Hoofd Voedsel: “Als je zegt dat er heel veel vlees wordt gegeten, benoem je impliciet de norm en zijn mensen niet zo gauw geneigd om daarvan af te wijken, we zijn toch kudde-dieren. Wij benoemen dat 86 procent van de Nederlanders een of twee keer per week géén vlees eet.” Vervolgens is het uitbreiden van die groep en het aantal vleesloze dagen het doel. “Aan zo’n campagne zit altijd een beleids-inhoudelijk verhaal vast, zoals een vleestaks, strengere normen in de melkveehouderij.” Als organisatie kun je volgens hem maar één boodschap uitzenden. Voor hen is dat: word flexitariër. Het zou goed zijn

als anderen het vervuilende aspect van de vleesproductie blijven agenderen, zoals Milieudefensie.

Structurele veranderingen

Zowel Greenpeace als Milieudefensie richten zich vooral op bedrijfsleven en overheidsbeleid om tot meer structurele veranderingen te komen, en niet op de consument. Kodde: “Je probeert altijd campagne te voeren op de oorzaken. Als vlees zo goedkoop in supermarkten ligt, is het voor burgers lastig om anders te kiezen. Dus richt je je bijvoorbeeld op overheidsbeleid om de externe kosten beter terug te laten komen in de prijs.” “Wij agenderen het probleem zeker, alleen: hoe ga je dat oplossen en waar focus je je op”, zegt Jacomijn Pluimers Campagneleider Duurzaam Voedsel bij Milieudefensie. “Op dit moment richten we ons vooral op de ontbossing, een gigantisch probleem dat ons allemaal raakt. Wij willen dat de soja-import uit Zuid-Amerika voor Nederlands veevoer stopt. Nederlandse boeren moeten regionaal veevoer gebruiken om ontbossing tegen te gaan. We hebben al Nederlandse boeren die dit doen. Zij laten zien dat er een alternatief is voor importsoja en vragen bedrijven en overheid om beleid te maken dat bijdraagt aan de overstap naar regionaal veevoer. De balans moet terug, dus geen gesleep met soja over de hele wereld, maar een krimp van de veestapel en minder consumptie van vlees en zuivel.” Marianne Thieme wijst op berekeningen waaruit blijkt dat er met meer biologisch, zelfvoorzienend en regionaal telen een enorme klimaatwinst en ook een goed verdienmodel voor boeren mogelijk is. “Juist het huidige beleid leidt ertoe dat er in Nederland dagelijks vijf boeren failliet gaan omdat het een *race to the bottom* is.” Pluimers heeft hoop. “Twintig jaar geleden wisten tegenstanders van fossiele energie ook niet hoe de wereld eruit moest komen te zien, nu zijn burgers bezig met hun eigen windmolens en zonnepanelen. Het is nu aan de boeren en burgers om meer zeggenschap te krijgen over ons voedselsysteem. Er zijn al veel initiatieven. Die zijn nog kleinschalig en hebben nog niet de invloed die je bij duurzame energie ziet. Maar ik heb er alle vertrouwen in dat we gaan veranderen. De wal keert het schip.” □



Channa Samkalden, 40, Prakken d'Oliveira
Bekend van: de Milieudefensie-zaak tegen Shell

Waarom een specialisatie in het milieu(-recht)? “Ik specialiseer me vooral in mensenrechten. Ieder mens heeft fundamenteel recht op een schoon leefmilieu. Het is een voorwaarde voor de verwezenlijking van een heleboel andere rechten, voor vrijheid en ontwikkeling.” Heeft u liefde voor het milieu van huis uit meegekregen? “Niet in overdreven mate. Er was een gezonde dosis aandacht voor natuur en milieu, maar als kind leek dat toch vanzelfsprekend. Bewustwording kwam pas later.” Om welke (milieu)onderwerpen maakt u zich druk? “De dubbele standaarden die multinationals hanteren. Nederlandse bedrijven gedragen zich in andere landen minder verantwoordelijk dan in Nederland en komen daarmee weg. Grote bedrijven profiteren van zwakkere economieën en zwakke rechtssystemen.” Wat is uw grootste milieuzak geweest? “De zaak die Milieudefensie samen met vier Nigeriaanse boeren heeft aangespannen tegen Shell wegens olievervuiling. Die loopt nu in hoger beroep. Shell heeft er alles aan gedaan om te voorkomen dat de procedure hier in Nederland en door Milieudefensie gevoerd kon worden. Inmiddels heeft het gerechtshof Milieudefensie op alle procedurele punten gelijk gegeven en bepaald dat de Nederlandse rechter bevoegd is om over de aansprakelijkheid van Shells activiteiten in Nigeria te oordelen. Belangrijk; een Nederlandse multinational kan dus in Nederland worden aangesproken op wat hij in het buitenland aanricht.” Maakt een milieudavocaat verschil? “Zeker. Sowieso natuurlijk voor je cliënten, maar ook daarbuiten. Een procedure is een uiterst middel, maar wel één dat multinationals begrijpen: een mogelijke aansprakelijkheid is een enorm risico dat moet worden ingecalculiseerd. Shell gaat inmiddels anders met olie lekkages om dan tien jaar geleden, geeft meer informatie. Ik denk dat al die zaken tegen Shell en de daarmee gepaard gaande aandacht daar ook aan hebben bijgedragen. Het kon niet meer uit.”

“Ieder mens heeft fundamenteel recht op een schoon leefmilieu”



99 manieren om activist te zijn

Wat voor beeld heb je bij de term 'activist'? Zou jij jezelf zo willen noemen? Het zou zomaar kunnen gaan om je collega, of je buurvrouw. Wij portretteerden 99 mensen met het hart op de groene plek, om te laten zien: activist, dat zijn we allemaal. Tekst Annemarie

Opmeer Beeld Dinand van der Wal

Terwijl wij in 2010 hard werkten aan de lancering van de allereerste *Down to Earth*, had Nederland een steeds grotere hekel aan de milieubeweging. Subsidies werden stevig geschrapt, elke misstap werd breed uitgemeten in de media en acties werden hard bestraft. Dat was ook pech voor de groep van 31 activisten van Milieudefensie die een buiten gebruik zijnde taxibaan van Schiphol bezette tegen het oprekken van de geluids- en milieunormen. Zij kregen na jarenlang procederen 40 uur taakstraf. Ongekend. Een aantal jaar daarvoor klommen activisten nog op de vleugel van een vliegtuig en kregen daarvoor slechts een boete. Er bleek plots geen gemakkelijker manier om idealisten weg te zetten als extreem of vooringenomen dan de term 'activist'. Wij zagen echter dat al die mensen, die nu zo bang waren voor dat label, broodnodig zijn voor een betere wereld. Daarom wilden we laten zien dat het beeld dat er leefde van activisten niet klopte, dat iedereen activist kan zijn, en dat je je er vooral niet voor hoeft te schamen. Zelfs niet als je er

een taakstraf voor kreeg. Onze portrettenserie *De Activist* was geboren. Te beginnen met drie van die 'taakstraffers'. Want dat bleken dus hele leuke mensen. Mensen zoals jij en ik en je buurvrouw of buurman, die gewoon een betere wereld willen. Nu zijn we 99 activisten verder; 99 mensen met het hart op de groene plek, 99 inspirerende ideeën om de wereld een stukje beter te maken. Dat betekende ook: 99 keer op pad voor een goeie foto! Ter gelegenheid van ons jubileum geven we een kijkje achter de schermen met de onmisbare, onzichtbare nummer 100: fotograaf Dinand van der Wal.

En nog ééntje meer

"Deze portrettenserie was heel anders dan wat ik hiervoor deed. Ik maakte vooral filmstills, dan ben je de hele dag op een filmset. Voor *De Activist* moest ik het hele land door. Ik heb vreselijk veel kilometers gemaakt, ironisch genoeg, van België naar Groningen, van Zeeland naar Maastricht. Gelukkig rijdt mijn auto 1 op 20, maar ik heb me regelmatig afgevraagd of het met het openbaar vervoer zou kunnen. Dankzij al die mensen die ik sprak, ben ik toch →

→ een stuk bewuster geworden. Dan had ik weer een interessant verhaal gehoord en dan kwam ik thuis en vond ik dat we het licht overal uit moesten doen, of ons plastic moesten scheiden. Dankzij Ko van Huissteden, serie ‘Grondverzet’, werd ik me pas een beetje bewust van schaliegas. En sinds het portret van ‘Kantelaar’ Paulien van Westendorp van Wij Krijgen Kippen, koop ik nog steeds ronddeleieren.” Het eerste jaar maakten we voor de foto’s gebruik van kaasdoek. “Je krijgt er een mooie egale achtergrond van, en dat gekreukte paste goed bij de sfeer van de rubriek. Bovendien maakte de locatie daarmee niet uit.” Maar dat had

ook zo z’n beperkingen. “Na de allereerste serie heb ik gelijk een tweede kaasdoek moeten kopen, want een van hen was een geitenboer. Prachtig portret, met een geit in zijn armen, maar het doek zat vol zwarte pootafdrukken!” Hoe dan ook waren portretten met dieren leuk. “Er was Kors den Hartog, serie ‘Beter Boeren’, die zei dat-ie de koe best kon laten poepen. Het vereist timing om dat goed te fotograferen. En voor de serie ‘Bewuste Vleeseters’, ging ik een natuurgebied in met Marc Büchner van FreeNature. We hadden een portret geschoten met paarden op de achtergrond, maar-eigenlijk zochten we de runderen. Ner-

gens te bekennen. ‘Normaal stikt het hier van de dieren’, zei hij. Ik heb nog nooit zo veel gelopen voor een betere foto, die uiteindelijk niet lukte. Zonder laarzen bovendien, dus m’n schoenen waren doorweekt. Maar het was niet erg, want het was een prachtig gebied, waar ik anders nooit kom.” Het loslaten van het kaasdoek als achtergrond was een grote uitdaging. “Dan moest er genoeg ruimte zijn en de achtergrond gelijkmatig genoeg om tekst op te plaatsen. En als het buiten was, moet het weer meewerken. Bij het portretten van Herman Sier, serie ‘Op zoek naar olie’, waaide mijn paraplu weg, ik heb nog een foto van hoe hij

achter erachteraan rende.” Het ging vaak goed, maar heel soms niet. Niet alle foto’s zijn fotoshopvrij dus! Kun je spotten welke? “Het is heel moeilijk om favorieten te noemen, ze zijn allemaal zo anders. Martijn van Schie, een van de serie ‘Boswachters’, die zich inzet voor otters, vond ik een prachtig verhaal hebben. Er waren twee theatermakers in ‘Theater op de ecotour’ met hun geweldige rubber varkenskoppen, of Rachelle Klaassen, serie ‘Platform voor hergebruik’, met haar plantenasiel. Ik vond Matthijs Lievaert ook geweldig, uit de serie ‘Autorijden Anders’, met z’n rij-90-sticker. De meest

nabestelde foto bleek een andere uit die serie, van vrachtwagenschauffeur Will Snoeijen, tussen gigantische banden. En natuurlijk Mary Louw, van ‘Drie generaties’, de kranige oude dame die het Bulderbos onderhield met haar rode laarsjes. Maar dan ook weer ‘Groen op school’, de jongste Activis-

ten, die ik uit de les mocht halen om te fotograferen. En zo waren er nog zo veel meer. Het moet er soms even snel tussendoor en soms nemen mensen alle tijd. Je stapt altijd iemands leven in. Ik mocht aanschuiven aan keukentafels, hoorde allerlei verhalen. Dat raakte me het meeste.” □

Meer dan 99!
Deze 99 Activisten kunnen het begin zijn van iets veel groters. Op 16 april organiseren we een exclusief evenement over activisme. Volg ons die dag op twitter en facebook: @D2Emag en [facebook.com/downtoearth.milieudefensie!](https://www.facebook.com/downtoearth.milieudefensie!)



Een radicaal nieuwe landbouw

Herstellende landbouw van Mark Shepard is gebaseerd op meerjarige gewassen, beplanting opgebouwd in lagen, met wat van nature op het land groeit. Maar het is wél bedoeld om de wereld mee te voeden. “Denk groot. Baseer je bedrijf op grote volumes en lage prijzen.”

Tekst Liesbeth Sluiter Beeld Liesbeth Sluiter, Wouter van Eck

Het Voedselbos Ketelbroek bij Groesbeek.

Kruidenspiraal in je achtertuin, regenton onder je dakgoot – allemaal prachtig, maar als je de landbouw wil veranderen zet het geen zoden aan de dijk. Dat zegt de Amerikaanse boer Mark Shepard, pleitbezorger van grootschalige permacultuur en ‘herstellende landbouw’. Eind vorig jaar was hij in Nederland als inspirator van het vijfdaagse congres *Van Akker naar Bos*. Honderden mensen van allerlei pluimage snuffelden daar aan theorie en praktijk van een landbouw die de planeet niet verwoest maar herstelt. En, niet onbelangrijk, aan de economie ervan. Het congres *Van Akker naar Bos* vond plaats op en rond Lingezegen, een 1700 hectare groot landschapspark in wording tussen Arnhem en Nijmegen, steden die beide een rivier overstaken en naar elkaar toegroeien. In het zuidelijke puntje van Lingezegen ligt Doornik Natuurakkers, een 32 hectare groot gebied waar Louis Dolmans oude graanrassen teelt – denk aan eenkoorn, Sint Jansrogge, Gelderse risweit – met daartussen metersbrede bloeiende akkerranden en zes kilometer gevlochten heggen. Op termijn wil hij 120 hectare beheren, met ‘herstellende landbouw’.

Hij las er ruim een jaar geleden over, organiseerde het congres *Van Akker naar Bos* en haalde Shepard, de meest welbespraakte boer van Amerika, naar Nederland. Dolmans wil een beweging starten. “We moeten laten zien dat een andere landbouw mogelijk is.”

De echte wereld

Twintig jaar geleden begon Mark Shepard in Wisconsin aan de transformatie van 43 hectare maisakker tot een ecosysteem waarin gevarieerde, meerjarige, in lagen opgebouwde voedselgewassen de dienst uitmaken. Zijn New Forest Farm produceert naast voedsel ook biodiversiteit, water en een verleidelijke leefomgeving voor mens en dier. En geld. Niet voor niets gaf hij zijn boek *Restorative Agriculture* als ondertitel *Real world agriculture for farmers*. Als je hem vraagt voor welke parochie hij preekt, zegt hij: “Iedereen die wil luisteren”, maar in alles wat hij zegt klinkt door dat veranderingen grootschalig moeten zijn. Dat ze de gangbare landbouw moeten bereiken en economisch perspectief moeten bieden. “Voor ons basisvoedsel hebben we boerderijen nodig. Denk

groot. Baseer je bedrijf op grote volumes en lage prijzen.”

Kern van zijn werkwijze is observeren wat van nature op je land groeit. “De gangbare landbouw draait om het in leven houden van dingen die dood willen en het doden van dingen die willen leven. Dat werkt verstorend en vergt een berg inputs. We moeten het bestaande ecosysteem imiteren en ermee samenwerken. Daarbij gaat het niet om de opbrengst van ieder gewas afzonderlijk, maar om het totaal. Zoals in de natuur.” Diversiteit van gewassen is geboden; dat verkleint de risico’s van ziekten en plagen, spreidt economische risico’s en maakt de wereld mooier. Bomen en struiken zijn belangrijker dan eenjarige gewassen, die vooral dienen voor snel geld. Soms lijkt het of Shepard eenjarigen alleen maar duldt en ze het liefst met de grond gelijk zou maken. Vooral granen moeten het ontgelden. Niet omdat ze van zichzelf slecht zijn, maar omdat hun teelt als monocultuur leidt tot bodemuitputting, chemische excessen en biodiversiteitsverlies. Gewassen als kastanjes en hazelnoten, zegt hij, kunnen voorzien in onze basisbehoefte aan koolhydraten. Hij eet zelf geen granen – al zingt hij aan het eind van een koude velddag wel een loflied op het biertje dat hij zich goed laat smaken. Meerjarigen, zegt Shepard, zijn niet alleen duurzamer maar ook economisch productiever dan eenjarigen. “Ze houden langer blad en zijn dus effectiever in fotosynthese, de omzetting van zonlicht in suikers. Temeer als je ze in verschillende lagen opbouwt, voor maximaal oppervlak.”

Op de New Forest Farm kuieren ook koeien, varkens en kippen. Ze houden het gras kort, snoeien laaghangende takken, verwerken oogstresten tot spek en vlees, vreten ziekteverwekkers op en leveren meststoffen. Koeien en varkens worden regelmatig geplaatst, de kippen leven als rondtrekkende bendes *Jurassic chickens*. Shepard liet er een *survival of the fittest* op los. Ieder jaar gooide hij duizend kuikens onder de bomen; na vijf jaar had hij kippen die bestand waren tegen kou en roofdieren. “Natuurlijke selectie is een krachtig instrument, ook bij planten.”

Verdienmodel

De financiële levensvatbaarheid van natuurlandbouw is een rode draad op het congres. De invalshoek is Louis Dolmans op het lijf →

→ geschreven: als econoom was hij onder andere hoofd beleidseffectiviteit bij de Algemene Rekenkamer. Zelf heeft hij Doornik Natuurakkers in erfpacht van Staatsbosbeheer en hij stopt er veel tijd, maar geen geld in.

“Ik heb naar voren gebracht dat ik voor minder geld mooiere natuur kan maken dan de projectorganisatie van Lingezege. Sommigen noemen dat geld subsidie; ik vind dat ik ecosysteemdiensten aanbied in ruil voor een bijdrage. Ze betalen mij voor landschapsonwikkeling. Ik bedien wandelaars en fietsers en verzorg educatieve activiteiten. Jaarlijks verkoop ik een aantal tonnen graan; de verschillende rassen spreiden het risico. Winst stop ik in gebiedsuitbreiding. Mijn streven is dat mijn kinderen er zo nodig een bescheiden inkomen aan kunnen ontleen. Uitdagingen op lange termijn zijn meer biodiversiteit en meer terrein.”

Mark Shepard, gevraagd naar zijn inkomstenplaatje, kaatst eerst de bal richting gangbare landbouw: “In de VS leeft 80 procent van de boeren voornamelijk van neveninkomsten.” Dat klinkt bekend: volgens onderzoeksinstituut Alterra verdwenen in 2014 in Nederland dagelijks vier agrarische bedrijven; de komende twintig jaar gaan er 24 duizend kopje onder en vele kunnen niet zonder neveninkomsten.

Toch raadt Shepard mensen aan gewoon te beginnen, en strooit hij *business cases* als confetti over ons uit. Herstellende landbouw, betoogt hij, ontleent zijn economische kracht aan lage inputs, in geld en in arbeid. “De eerste drie jaar moet je planten op weg helpen, daarna kunnen ze het zelf af. Jaarlijks zaaien, ploegen en bemesten is niet nodig. De diversiteit van het systeem vermindert plagen en ziekten. Je hebt bruto minder opbrengst dan met monoculturen, maar verliest minder aan investeringen. Je haalt af en

“De gangbare landbouw draait om het in leven houden van dingen die dood willen en het doden van dingen die willen leven”

– Mark Shepard



toe iets weg en je oogst. Dat kun je met machines doen, als je aanplant in rijen.” Het ontbreken daarvan is een van de redenen waarom hij niet onverdeeld enthousiast is over Ketelbroek, het voedselbos bij Groesbeek dat we bezoeken: “Geen enkele rechte lijn, je kunt het alleen met enorm veel handarbeid opschalen. Boeren rennen hard weg.”

Vastgoedontwikkelaar

Voor hemzelf, vertelt hij, brachten aanvankelijk biologisch geteelde eenjarige gewassen het meeste binnen, daarna snelle meerjarigen als asperges en krenten, vervolgens zaailingen en snoeihout. Tegenwoordig verdient hij ook aan voorlichtingswerk, vee, snijbloemen, hooi, paprika’s, courgettes, hazelnoten, cider en kastanjes. Samenwerking met andere producenten is essentieel. “Als je onvoldoende volume maakt om transport en vermarkting rendabel te maken, begin dan een coöperatie en blijf daarvan mede-eigenaar, zodat de winst bijdraagt aan je inkomen. Boeren zitten in de problemen omdat anderen de winst binnenhengelen. De Organic Valley Coop waarvan ik lid ben was ooit klein, maar heeft nu 2400 leden en 1 miljard dollar omzet. Je wordt niet rijk van landbouwproducten. Het land en mijn aan-

delen in coöperaties zijn mijn spaargeld, landbouw is het gereedschap waarmee ik de grond waardevol maak. Mijn bedrijf is nu 3,5 miljoen waard. Ik zie mezelf als vastgoedontwikkelaar.”

Mensen die zelf iets willen beginnen – en die zijn er bij bosjes op dit congres – moedigt hij aan: “Mislukking bestaat niet, alleen feedback. Plant voedsel waar je kunt, vraag de gemeente of je de berm langs het fietspad mag gebruiken, kijk in vergeten hoeken, oogst hazelnoten waar niemand naar omkijkt. Dat is het begin van een *business case*.”

De stad omarmen

Bij het woord *business case* spitst Kien van Hövell tot Westerflier haar oren. Ze volgt het congres van a tot z, hopen op kennis en contacten die bruikbaar zijn voor het beheer van Grootstal, het 20 hectare grote landgoed dat sinds honderd jaar in haar familie is. Door ‘kantelhoogleraar’ Jan Rotmans opgeleid tot transitie-manager, wil ze nu alles weten over Herstellende landbouw, om de agrarische functie van Grootstal weer een toekomst te geven.

“Ruim honderd jaar geleden lag Nijmegen opgesloten binnen de wallen, daarna groeide de stad tot aan de flanken van het landgoed. De moderne tijd drong binnen. Twintig jaar geleden wilde de gemeente Heumen, een dorp bij Nijmegen, het landgoed zelfs bestemmen als ‘twee woningen op een ruim bemeten perceel’, waardoor het als landgoed niet meer kon functioneren. De agrarische functie werd in de ecologische hoofdstructuur onder restricties gedoogd, maar door de kleinschaligheid niet meer als volwaardig gezien. De oprukkende stad en de statische wet- en regelgeving maakte van ons economisch systeem een sterfhuis. We hebben het



Louis Dolmans, groene jas, haalde Mark Shepard, oranje muts, naar Nederland voor de conferentie Van Akker naar Bos. Workshopdeelnemers kijken Marion Teeuwen en Willem Verstijnen hebben in park Lingezege zestig bijenkasten, het begin van een voedselbos, en een paar schapen.

“Sommigen noemen dat geld subsidie; ik vind dat ik ecosysteemdiensten aanbied in ruil voor een bijdrage” – Louis Dolmans

roer omgegooid en de stad omarmd, denkend vanuit stedelijke waarden en ecosysteemdiensten.”

Schaakbord

“Uitgangspunt is een landgoed als maatschappelijke onderneming, gebaseerd op gestapelde functies die voor alle betrokkenen waarde opleveren in de vorm van diensten, goederen, euro’s en betekenis. Een balans tussen *people*, *planet* en *profit*. Handelen naar bevind van zaken, ruilen en delen, hoge interactie.”

Met een onderwijsproject over landgoedbeheer werden ze in 2010 landgoed van het jaar. “Wij leerden wat stedelingen interesseert”, zegt van Hövell, “de natuur beter begrijpen, de herkomst van ons voedsel, duurzaam rentmeesterschap. We hebben mensen uitgenodigd bij ons te komen ondernemen, waardoor we eigenlijk een soort bedrijventerrein werden. De ondernemers betalen huur of delen een stukje winst; dat investeren we in het landgoedbedrijf.”

Op het landgoed is nu een bijenhouder, een leer- en werkbedrijf in het groen, een biologische moestuinier, een bloemist met pluktuin, een schapenboer, een kweker van theekruiden en iemand die het winkeltje bestiert. Een nieuw paviljoen voor bijeenkomsten en trainingen fungeert als poort tussen landgoed en stad. “Iedereen werkt samen en we staan er nooit alleen voor. Diversiteit vergroot de oplossingsruimte. In het stapelen van functies lijkt het op permacultuur.”

Op een van de landbouwpercelen wil Van Hövell permacultuur gaan uitproberen. Grootstal gaat bovendien samen met de landgoederen Bingerden en Vilsteren de landbouwgrond verduurzamen, in de pilot

Soil4U. “De provincies Gelderland en Overijssel zijn geïnteresseerd. Het wordt nog een zoektocht om de holistische permacultuur in te passen in de sectorale wet- en regelgeving. Die is nog niet toegerust op flexibiliteit en meervoudige functies: met houtopstanden heb je óf bos óf boomgaard en geen landbouw, en in de reguliere landbouw ontbreekt de ruimte voor biodiversiteit.”

Grondbeleid op de schop

De aan overheid en politiek gewijde workshop van het congres is mudvol. Louis Dolmans ziet allerlei manieren waarop de overheid duurzame landbouw kan faciliteren. “In en rond Nijmegen – dat de groenste stad van Europa wil worden – ligt veel gebied braak waarover te praten valt. Ik denk dat de nieuwe Omgevingswet ruimte zal bieden voor experimenten, bijvoorbeeld het aanwijken van gebieden voor duurzame landbouw. Pachtcontracten kunnen natuurproductie bedingen. Agrarische natuur kan prima passen in de ecologische hoofdstructuur. Overal zijn ruilverkavelingsbosjes, hectaren kaprijpe populieren, eigendom van Staatsbosbeheer – je kunt ze ook verpachten of verkopen aan duurzame landbouwinitiatieven.”

Iemand pleit voor afwaardering van uitgeputte grond en onttrekking daarvan aan de markteconomie. “Er is bij ons belangstelling voor duurzame landbouw”, zegt een provinciaal ambtenaar, “maar sommige organisatieonderdelen worden erg zenuwachtig bij de gedachte aan grond afwaarderen.”

Een gemeenteambtenaar uit Ede is somber: “Alles is in de greep van het geld. Boeren, en ook de overheid. De harde machten zijn harder dan ooit. Het grondbeleid moet op de schop, je zou eigendom en gebruik moeten

loskoppelen. Bij Ede kost grond 80 tot 100 duizend euro per hectare, 15 tot 20 duizend zou redelijk zijn qua opbrengst.”

Bijen en schapen

In park Lingezege en omgeving wonen veel ‘groene’ actieveelingen. Daarbij horen ook Marion Teeuwen en Willem Verstijnen, die naast hun ‘gewone’ werk zestig bijenkasten hebben, het begin van een voedselbos, en een paar schapen. In de workshop vertelt Marion dat het beheer van de Waaldijken hen pijn aan de ogen doet. “Ik heb aangeboden met schapen gefaseerd te begrazen, maar het Waterschap geeft niet thuis.”

De twee bijenhouders zijn ook lid van Co-bomen, een groep van 140 mensen die zich ontfermt over vier oude boomgaarden ten noorden van de Waal, tegenover Nijmegen. Een voorbeeld van ‘gewoon beginnen’. Van oudsher hebben boeren op de hoger gelegen oeverwallen fruitbomen gehad, maar door uitdunning van de boerenstand en de toevloed van stedelingen staan veel boomgaarden er verweesd bij. “Co-bomen heeft gebruiksovereenkomsten kunnen sluiten met de gemeente, en brengt die boomgaarden weer in bedrijf”, vertelt Willem Verstijnen. “We knappen de boomgaard samen op en plukken daar de vruchten van: appels, peren, pruimen, vlierbessen en noten. Op termijn kan het een voedselbos worden.”

Na vijf dagen besluit Mark Shepard het congres. “We moeten over het tuinhak klimmen, boer worden en echt iets produceren. Als we eenmaal succesvolle boeren en zakenlieden zijn, hebben we politieke en economische macht. Als we niet aan tafel zitten bij de machthebbers, liggen we erop en worden we levend verslonden.” □

Hooimadam

Winter, een heerlijke tijd voor stoofpotjes. Enig nadeel is wel dat die zo lang op moeten staan en dus veel elektra of gas verbruiken. Niet zo eco dus. Daarom dé oplossing: een hooimadam.

Misschien ken je al wel de hooikist? Dat is een kist gevuld met hooi waar je je pan in kan zetten om zo je eten lekker warm te houden of het daarin verder te laten garen. Het hooi isoleert en houdt je pan dus warm zonder dat je extra elektra of gas nodig hebt. Een hooimadam heeft hetzelfde principe, het is een stoffen zak met een dikke voering waarin je ook je pan kan doen. Deze zak kan je dan bovenaan dichtknopen. Zo heb je dus dezelfde isolerende werking.

Voordeel van de hooimadam boven de hooikist is dat deze veel minder plek in beslag neemt. Als je het niet gebruikt kun

je hem namelijk gewoon in je keukenkastje opbergen.

Je kan natuurlijk ook je pan in je bed onder het dekbed stoppen. Of in een slaapzak. Dan heb je hetzelfde idee. Ik ben dan altijd alleen bang dat je pan een keer omvalt en je bed of slaapzak onder de prut zit... Daarom dus gekozen voor de hooimadam.

Wij eten als vegans veel bonen en kikkererwten. Om afval en geld te besparen, weken en koken we die uiteraard zelf. Normaal moeten deze na het weken nog een uur koken. Oftewel een hoog energieverbruik! Wij zetten ze de avond van tevoren te weken. 's Ochtends laten we ze dan vijf minuten goed doorkoken. Daarna gaat die pan in de hooimadam. Daarin kunnen ze de hele dag verder garen in hun hete kookvocht. En 's avonds bij de maaltijd zijn ze gaar. Ideaal!

“De milieu-impact van een maaltijd wordt niet alleen bepaald door de ingrediënten, ook door je energieverbruik”

De kooktijd is dus gereduceerd van een uur naar vijf minuten.

Maar niet alleen voor bonen en kikkererwten is hij handig. Ook voor stoofvlees dat lang moet sudderen. Denk ook aan heerlijke winterse erwtensoep, mmmm. En natuurlijk zilverviesrijst. En alle andere gerechten die een langere kooktijd nodig hebben. Een must-have dus voor slowfood.

Natuurlijk is hij, of beter gezegd zij, niet alleen handig om mee te koken, maar ook om je eten er warm in te bewaren. Als er bijvoorbeeld iemand later thuiskomt.

De milieu-impact van een maaltijd wordt niet alleen bepaald door de ingrediënten, ook door je energieverbruik. Vanuit de besneeuwde Ardennen wens ik je daarom heerlijke winterse én energiebesparende maaltijden. “Bon appétit!”.

De hooimadam kun je bestellen in de webwinkel op www.GreenEvelien.com

Green Evelien leeft met haar gezin in de Ardennen een donkergroene eco-lifestyle en geeft ons ieder nummer een inspirerende tip. Neem ook een kijkje op haar website www.GreenEvelien.com

Roger Cox, 48, Paulussen Advocaten
Bekend van de Klimaatzaak van Urgenda

Waarom een specialisatie in het milieu(-recht)? “Door de klimaatdocumentaire *An Inconvenient Truth* van Al Gore werd me duidelijk dat de gevolgen van de opwarming van de Aarde ernstig en alomvattend zijn, zowel voor mens als natuur. Naar aanleiding daarvan ging ik de rapporten van het VN Klimaatpanel lezen om het klimaatprobleem beter te begrijpen en ben me gaan verdiepen in het klimaatrecht.”

Kreeg u de liefde voor het milieu van huis uit mee? “Ik ben altijd een groot natuurliefhebber geweest en verslond vroeger alle boeken over het dierenleven op onze planeet. Toen ik een jaar of tien was liep ik het hele dorp af om handtekeningen op te halen tegen de zeehondenjacht in Canada. In zekere zin heb ik me altijd een natuurbeschermmer gevoeld.”

Om welke (milieu)onderwerpen maakt u zich druk? “Het klimaatprobleem, omdat het alle andere milieuonderwerpen beïnvloedt. Door de opwarming verzuren onze oceanen waardoor extra druk op de toch al overbeviste visstand ontstaat. Door de migratie van flora en fauna wordt het moeilijker om via natuurparken bescherming te bieden. Rivieren en meren drogen op, waardoor het leven van mensen en dieren bedreigd wordt. Zo zijn er vele voorbeelden.”

Wat was uw grootste milieuzak? “Met stip bovenaan staat natuurlijk de gewonnen klimaatzaak tegen de Staat. De rechter oordeelde dat de Staat een juridische verplichting heeft om een adequate bijdrage te leveren om de opwarming van de aarde onder de 2 graden Celsius te houden. Daarom moet Nederland nu vóór 2020 de broeikasgassen in veel grotere mate verminderen.”

Maakt een milieuvocaat verschil? “Doortastende en volhardende advocaten kunnen zeker een verschil maken. Ze kunnen zowel overheden als fossiele bedrijven dwingen meer te doen aan het oplossen van het klimaatprobleem. Dat motiveert me.”

“In zekere zin heb ik me altijd een natuurbeschermmer gevoeld”

Ontgroeien

In tijden van economische crisis komen economen altijd met min of meer dezelfde recepten. De een vindt dat de overheid moet bezuinigen om het vertrouwen van het bedrijfsleven te herstellen zodat het gaat investeren. De ander vindt dat de overheid de bestedingen moet aanjagen door zélf te investeren of ervoor te zorgen dat consumenten meer te besteden hebben en zo de motor van de economie weer op gang brengen. Ondanks alle verschillende recepten zijn economen én politici – van links tot rechts, neo-klassiek of marxist – het over één ding grondig eens: de economie moet groeien. Maar is dat zo? Of is dit eindeloze streven naar groei, naar het mobiliseren van arbeid en kapitaal, juist het probleem?

De aanhangers van *degrowth* of ontgroeien vinden van wel. Niet alleen omdat deze eindeloze materiële groei leidt tot een uitputting van onze planeet, maar vooral omdat het de werkelijke vraag naar hoe wij als mensen (willen) samenleven ontloopt. Het politieke debat gaat nu vooral over de vraag hoe wij in onze basisbehoeften – eten, drinken, wonen, gezondheid, zorg voor elkaar – moeten voorzien. Maar feitelijk is dit gezien de huidige stand van de techniek, kennis en hoeveelheid arbeidskracht geen enkel probleem, of zou het niet moeten zijn als we eerlijk zouden delen.

De werkelijk relevante vraag is hoe wij met het surplus, het overschot, de overvloed, om moeten gaan. Nu leidt deze overvloed tot een ratrace met als doel individuele zelfverrijking. Rechts heeft hiermee geen probleem. Links ook niet, al vindt ze wel dat ieder individu in gelijke mate rijk moet kunnen worden. Beide opvattingen leiden tot een eindeloze run naar voren. *Degrowth*-aanhangers daarentegen pleiten juist voor individuele soberheid en collectieve rijkdom. Waarbij rijkdom niet in materiële maar vooral immateriële termen wordt gezien, zoals tijd nemen voor elkaar, een wandeling door de natuur, genieten van kunst, muziek, een feestelijke maaltijd.

Dit is een werkelijk radicaal andere, en vooral zeer inspirerende gedachte, zo blijkt uit de door Spaanse activisten en academici samengestelde bundel *Ontgroeï* die nu in Nederlandse vertaling verschenen is. Daarin wordt niet alleen het rijke gedachtegoed van de *degrowth*-traditie behandeld, maar worden ook veel praktijken en concrete voorstellen beschreven. Van voedselcoöperaties tot stadstuinen, van de deeleconomie en de *commons* tot lokale munten en de initiatieven voor een basisinkomen én maximuminkomen.

Hoewel de vertaling af en toe wat stroef loopt, is deze bundel een zeer inspirerend medicijn tegen de crisis.



Freek Kallenberg

Ontgroeï. ‘Degrowth’: een vocabulaire voor een nieuw tijdperk. Onder redactie van Giacomo D’Alisa, Frederico Demaria, Giorgos Kallis. Uitgeverij Jan van Arkel, 2016. ISBN 9789066240005. 352 pag. €19,95.

PUBLICATIES

Na het kapitalisme

Volgens journalist Paul Mason heeft het kapitalisme haar grenzen bereikt. In de uithoeken van het marktsysteem ontdekken mensen nieuwe vormen van eigendom, lenen en zaken doen – van 3D-printen tot zelf managende websites als Wikipedia en van duurzame energiecoöperaties tot parallelle valuta. In het hart van die veranderingen staat de informatietechnologie. Die heeft volgens Mason de potentie om onze notie van werk, productie en waarde totaal te veranderen én om een economie gebaseerd op marktwerking en privaat eigendom te vernietigen. Dit boek laat zien hoe we de kans hebben om een meer rechtvaardige en duurzame, globale economie te bouwen.



Postkapitalisme. Een gids voor de toekomst. Paul Mason. De Bezige Bij, 2016. ISBN 9789023494317. 400 pag. €24,90.

Groen geld

Gezamenlijk beheren we via onze pensioenfondsen en verzekeraars zo’n 1300 miljard euro, bij banken en vermogensbeheerders hebben we nog eens 700 miljard uitstaan. Maar een klein deel daarvan wordt ingezet om de wereld duurzamer en eerlijker te maken. Dat kan anders, dacht duurzaam ondernemer Anne-Marie Rakhorst. In *Geld stuurt de wereld* zoekt ze uit hoe hierover binnen de financiële wereld wordt gedacht, welke stappen al worden gezet en hoe je zelf kunt helpen dit te versnellen. Niet door waardevermeerdering, maar door waardecreatie.



Geld stuurt de wereld. Jij bepaalt de koers. Anne-Marie Rakhorst. Scriptum 2015. ISBN 9789463190060. 214 pag. €22,50.

Hardnekkige mythe

“De kracht van het boek zit vooral in de overtuigende kritiek op zowel het fossiele-brandstofkapitalisme als het concept van de groene economie”, schreven we in 2012 over *De mythe van de groene economie*. Anneleen Kenis en Matthias Lievens ontrafelen hierin feilloos het idee dat de markteconomie het klimaat gaat redden: van emissiehandel tot duurzaam consumeren, van bevolkingsscontrole tot technologisch optimisme, het maakt de problemen eerder groter. Vier jaar later zorgen de auteurs voor een herziene uitgave, inclusief een eerste balans van de klimaat-top in Parijs. Hun analyse is nog altijd actueel.



De mythe van de groene economie. Herziene uitgave. Anneleen Kenis en Matthias Lievens. Uitgeverij EPO, 2016. ISBN 9789462670594. 364 pag. €19,90.



Van schoen tot avocado tot boek, van alles wat we kopen is negentig procent per schip naar ons toegekomen. Wij vragen en het komt in een container naar ons toe. Scheepvaart geldt als de meest duurzame manier om goederen te vervoeren. Maar hoe duurzaam is dat eigenlijk?

Klimaatjournalist Bernice Nootenboom, net zo stoer in haar pooljas als elegant in haar galajurk, laat het ons zien in haar pakkende documentaire *Sea Blind, the Price of Shipping Our Stuff*. De première was vorige maand in de Maassilo in Rotterdam. Deze industriële omgeving – de immense silotrechters en buizen zijn nog te zien – maakt het ruige van de scheepvaartwereld extra voelbaar. Het is, in Nootenbooms woorden, “de meest ongereguleerde, geheimzinnige en vervuilende industrie ter wereld”.

Volgens haar zijn we zeeblind. Wat er op zee gebeurt zien we niet, het ontgaat ons. Schepen varen op het restproduct van de geraffineerde olie die voor auto's en vrachtwagens gebruikt wordt. Een dikke, stinkende prut: bunkerolie. Bij het verstoken ervan komt een zwarte walm vrij, met daarin onder meer CO₂, zwavel en zwarte koolstof. De zeventien grootste containerschepen ter wereld stoten met deze olie net zoveel roet uit als alle auto's op Aarde tezamen, maar we zijn er blind voor, want het gebeurt ver weg op zee.

Nootenboom zag het wel, tijdens haar poolreizen: het roet ligt als een zwarte laag over het sneeuwlandschap en de gletsjers. Licht weerkaatst daardoor niet langer, maar wordt geabsorbeerd, de zwarte laag wordt warm. Dat heeft tot gevolg dat het smelten van de ijskappen nóg sneller gaat. Voor de scheepvaart een droom die uitkomt: het maakt een snellere scheepvaartroute door de Noordelijke IJszee mogelijk. Voor de ijsbeer betekent het een wisse dood. Maakt dat de film die ze besloot te maken om hiervoor aandacht te vragen deprimerend? Nee, integendeel. Het is een knappe mix van prachtige beelden, slim ingezette animaties, er is spanning en ontroering en er wordt ook nog gelachen.

Oplossingen komen ook aan bod. Consuminderen en de consument bewust maken van de wijze van productie en vervoer van een aankoop en ook met schoner brandstofgebruik is veel winst te behalen. Dit is alleen verre van eenvoudig, de internationale zee is van iedereen en alle 170 landen moeten het eens worden over ieder regeltje. Toch: met minder vervuiling door de scheepvaart kan het smelten van het ijs in de Noordelijke IJszee met maar liefst 40 procent teruggebracht worden.

Sea Blind wordt nog in diverse commerciële havens geprojecteerd, onder andere 22 februari in Amsterdam. Kijk voor meer data op de site: www.seablind.org.

Merel van Goor-den Held

DVD

Gedachtenbommetjes

Eigenlijk begon het allemaal met een mislukte poging van een klein groepje Canadese idealisten om een kernproef van Nixon tegen te houden. Tot hun verbazing werden ze bij thuiskomst als helden ontvaard; ze hadden geprobeerd via radio en film *mind bombs* bij het publiek te droppen en dat bleek gelukt. Greenpeace was geboren. How to *Change the World* is een zinderende documentaire vol iconische beelden over die beginjaren die sterk werden bepaald door de visionaire journalist Robert Hunter. Zie onze site voor een interview met dochter/activist Emily.

How to Change the World, vanaf 1 maart uit op dvd.
Dvd winnen? Schrijf naar redactie@downtoearthmagazine.nl o.v.v. ‘Change’ + naam en adres.



TELEVISIE

Al groen licht?

Een donkergroen journalistiek programma over feiten en fabels moest *Groen Licht* worden, dat verder gaat dan een spaarlamp indraaien of korter douchen. De makers gaan een stap verder, een flinke stap zelfs. Onder het motto *Ik wil groen licht* wordt echt campagne gevoerd om iedereen over te laten schakelen op groene stroom. Elke week gaan ze langs een groot bedrijf en zelfs de overheid om ze te overtuigen dat ook zij kunnen overstappen. Verder prikt het allerlei groene fabels door en laat het zien hoe dingen in de praktijk werken. Nuttig en aangenaam tegelijk.



Foto: Annemieke van der Togt

Groen Licht, t/m 28 maart iedere maandag om 19.20 uur op NPO2.

DVD

Cage en het BP-lek

Op papier lijkt het een fantastisch verhaal: een door Nicolas Cage gespeelde politicus neemt het in de nasleep van de Deepwater Horizon-ramp in een emotionele toespraak in de senaat op voor zijn achterban die afhankelijk is van de visserij en het toerisme. Stoppen met oliewinning, dat is wat hij wil. Iedereen valt over hem heen, hij droomt al van een nieuwe carrière als senator. Natuurlijk gaat de fossiele wereld in de aanval en dan duikt er ook nog een overspelig filmpje op. Boeiende materie, helaas met een ronduit teleurstellend resultaat.

The Runner, nu uit op dvd.



We voeren onze dieren
met soja van de andere
kant van de wereld.
We lijken wel gek.



ALLEMAAL
LOKAAL!

Steun onze petitie
voor lokaal veevoer op
allemaal-lokaal.nl

Dit project wordt mede
mogelijk gemaakt door



Power to the Biet

Het is ongelooflijk, maar acht jaar geleden werd hij nog uitgelachen: Jonathan Karpathios van het inmiddels hip-beroemde restaurant Vork en Mes in het voormalige Floriade-paviljoen in Hoofddorp. “Waar zijn je geitensokken?!”, werd hem nog het cliché aller clichés toegeroepen. Omdat hij voor biologisch ging. Achttien jaar had hij op sterrenniveau gekookt. Toen werd hij vader en realiseerde zich dat iets waar hij tot voor kort trots op was – een bedreigde blauwvintonijn fileren – eigenlijk niet kon met het oog op het achterlaten van een fatsoenlijke wereld voor je kroost.

Hij ging zich bezinnen in de Griekse bergen. Daar bij zijn familie viel het kwartje helemaal toen hij zijn tomatentelende oom vroeg waarom hij toch de tomaten aan de andere kant van de berg niet zelf at. “Ik ga toch niet die tomaten met al dat gif er op eten!” Jonathan sloeg in Vork en Mes aan het koken met biologisch, uit eigen kas, uit eigen tuin, uit Floriadepark en bos, van eigen varkens en schapen en vooral ook veel groenten.

In januari, tijdens de Amsterdamse Horecava, de jaarlijkse hoogmis van horeca Nederland, ontving hij een award voor zijn Bieterbal: een vegetarische variant van de bitterbal, voor 80 procent bestaand uit gefermenteerde biet. “Ik ben er trots op, het voelt als een erkenning. Drie jaar heb ik er aan gewerkt: stonden we in de keuken weer driehonderd bieterballen te draaien. Totdat hij eindelijk goed was. Nu worden er per keer dertienduizend gemaakt en vinden ze hun weg naar de groothandel”, vertelt hij een paar weken later in Zwolle op de Biobeurs, de jaarlijkse hoogmis van biologisch Nederland, ondertussen allerlei bietgerechtjes makend.

Zo simpel en gewoon is de Hollandse rode biet enerzijds en tegelijkertijd zó veelzijdig, laat Jonathan proeven. Flinterdunne gemarineerde schijfjes biet, daarop een beetje hangop (uitgelekte yoghurt of karnemelk) gemengd met wat olijfolie en mierikswortel, een ander plakje biet erop: ravioli van biet, met wat gehakte hazelnoten en dressing er over. “Zo krijgt groente weer waarde.” Zijn hapje met in zoutkorst gegaarde biet, crème van geitenkaas en poeder van sinaasappel, onderstreept het nog maar eens. Hier mijn zelf ontwikkelde bietensmaakexplosie, exclusief voor *Down to Earth*.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

Ingrediënten

- 3 flinke rode bieten
- olie
- peper en zout
- rookoven met mot (culinair zaagsel)
- 100 gram geitenbuche (geitenwitschimmelkaas)
- Zuurdesembrood
- Salieblaadjes

Schil de bietjes, snijdt ze in blokjes, doe in een kom en meng met olie, zout en peper. Rook ze een half uur in de rookoven (Geen rookoven? Zie mijn website voor hoe je er zelf een maakt). Daarna nog zo’n twintig minuten in de oven op 180 graden totdat ze gaar zijn. Pureer ze met bijvoorbeeld een staafmixer. Prak er geitenkaas door en versgemalen zwarte peper. Serveer op vierkante stukjes desembrood met op elk bietenhoopje een (in een halve minuut) in olie krokant gebakken salieblaadje.



Woelvork voor je wormen



Foto: ©Aiken producties voor Velt vzw

Hoe hou je het bodemleven in je tuin een beetje in stand, terwijl je er wel wat op wilt verbouwen? Dat kan zonder spitten. En dat is misschien wel goed ook. Spitten is zwaar werk, beschadigt bodemdieren en levert bovendien CO₂ op. Maar beluchting van de grond is wel nodig. Dit kan makkelijker en vriendelijker, met een woelvork. Te koop vanaf 89 euro in varianten van drie, vier, vijf of zeven tanden. Hoe steviger je grond, met hoe minder tanden je kunt werken. **www.ducoterre-jardinbio.com.** Meer informatie en andere verkopers zijn te vinden via **www.velt.nu/woelriek.**

Voordelen Laat bodemleven intact terwijl de grond wel wordt belucht. Ergonomisch ontwerp, dankzij de handvaten en hefboomwerking hoef je niet meer te bukken. **Nadelen** Een gewone spade kan een heel stuk goedkoper zijn.

Hout om je pols

TimeBoo maakt horloges die wel eens prima bij je groene stijl kunnen passen. De behuizing van het uurwerk is van bamboe, de bandjes zijn van duurzaam leer of kurk. Prijzen tussen 45,- en 63,-. Te koop via **Timeboo.eu**

Voordelen Bamboe groeit snel en wordt gezien als een duurzamer alternatief dan ander hout. De horloges zijn relatief betaalbaar, hoewel het er echt van afhangt wat je voor een horloge over wilt hebben. Het leer is gelooïd met plantaardige stoffen. Er is een diervriendelijke optie voor het bandje. Anti-allergeen. Mooi! **Nadelen** Leer is een dierlijk product. De horloges werken op basis van batterijen – kinetisch was duurzamer geweest.



Gratis mode

Het kan tot nu toe alleen in Zweden, maar het zou hier ook moeten kunnen, want het is zo’n leuk idee: ShareWear, een ‘ready-to-share’-modecollectie waarbij de dragers een kledingstuk een week gratis mogen dragen, en daarna weer doorgeven aan een ander. De kledingstukken van de Zweedse campagne zijn ontworpen door grote mode-merken en worden op Instagram gepubliceerd. De eerste die reageert op de foto, is de eerstvolgende die het stuk mag lenen. De initiatiefnemers van de campagne zijn VisitSweden en het Zweedse Instituut, die de interesse in Zweden wereldwijd willen vergroten. Doel gelukt. Kijk voor de collectie op **sharewear.se**

Voordelen Vermindert het weggooien van kleding die nog prima is. Bovendien een leuk sociaal element. En het is voor de dragers volledig gratis. **Nadelen** Het zegt niets over de duurzaamheid van de kledingstukken zelf. Alleen in Zweden! Wie pakt dit in Nederland op?



Makkelijkste zon

Het makkelijkste zonnepaneel ooit is misschien wel de EasySun. Dit paneel hoef je alleen maar in het stopcontact te steken. De opgewekte stroom wordt zo teruggeleverd aan het net of direct verbruikt door je huishouden. Te koop via **zonnepanelencompany.nl.**

Voordelen Wek je eigen energie op! Bespaar op je energierekening en CO₂-uitstoot. Pakket en prijs omvatten alles, van omvormer tot steeksleutel (behalve de ballasttegels) en is heel gemakkelijk te monteren. Met €549,- redelijk betaalbaar. **Nadelen** Er kunnen in Nederland op deze manier maximaal drie panelen per huishouden aangesloten worden. De besparing is volgens de fabrikant 65 euro per jaar, dus terugverdiend binnen 9 jaar. Er zijn panelen die zichzelf eerder terugverdienen.

Outdoor de deur uit

Oh jee, denk je het goed te doen door outdoor kleding te kopen van merken die zeggen dat ze geen gebruik maken van giftige stoffen, zoals The North Face en Mammut, blijken ze daar helemaal niet daadwerkelijk aan te voldoen doen. Greenpeace Duitsland liet in onafhankelijke laboratoria veertig producten van verschillende merken testen en presenteerde de resultaten op een grote outdoorbeurs. Helaas, slechts vier producten bevatten geen sporen van PFK’s (poly- en perfluorkoolwatestoffen) waaronder PFOA. Deze stof wordt gebruikt om stoffen waterdicht te maken. Een rugzak van Mammut bevatte vier keer meer PFOA dan toegestaan in Noorwegen, een broek van Jack Wolfskin en schoenen van Haglöfs hadden ook zeer hoge waarden. Zelfs Patagonia komt in de lijst voor. Welke merken moet je dan kiezen? Greenpeace noemt: Fjällräven, Paramo, Pyua, Rotauf und R’adys. Zij maken hun kleding zonder giftige chemicaliën.

Voordelen Kiezen voor kleding zonder chemicaliën is niet noodzakelijk nodig voor je gezondheid als drager, maar gebruik bij de productie in voornamelijk China draagt wel bij aan de verspreiding in het milieu. Er zijn prima minder schadelijke alternatieven beschikbaar die je ook droog houden. **Nadelen** Stoffen die niet behandeld zijn met PFK’s zijn gevoeliger voor vlekken. En ook: Greenpeace raadt aan om de verkopers te vragen om PFK-vrije kleding, maar erkent ook dat deze grote merken publiekelijk verklaren dat ze deze stoffen niet gebruiken. Het is dus heel moeilijk om te weten of de verstrekte informatie klopt.



Een huishouden op gelijkstroom?

Bij de opkomst van elektriciteit aan het einde van de negentiende eeuw ontstond een felle concurrentiestrijd tussen Thomas Edison en George Westinghouse. De eerste promootte het gebruik van gelijkstroom (DC), de tweede het gebruik van wisselstroom (AC). Westinghouse won de strijd, omdat wisselstroom efficiënter over lange afstanden kon worden getransporteerd. Het systeem van Edison impliceerde dat er in elke wijk een energiecentrale werd geplaatst. Dat was niet praktisch, aangezien energie werd opgewekt door steenkoolcentrales (die luchtvervuiling produceren) of waterkrachtcentrales (die meestal ver uit de stad liggen).

Vandaag de dag beschikken we over zonnepanelen, die wél geschikt zijn voor decentrale energieproductie. Een zonnepaneel produceert bovendien gelijkstroom elektriciteit. Daarnaast werken steeds meer apparaten intern op gelijkstroom. Dat geldt bijvoorbeeld voor alle elektronica, zoals computers of LED’s. In een gebouw waar elektriciteit wordt geproduceerd door zonnepanelen, vindt dus een dubbele energie-omzetting plaats: de DC-electriciteit van de zonnepanelen wordt door een omvormer omgezet naar AC-electriciteit, die vervolgens opnieuw wordt omgezet naar DC-electriciteit door de adapter van elk apparaat. Bij deze omzetting gaat 20 tot 30 procent van de elektriciteit verloren.

Dat energieverlies kan worden vermeden als het elektriciteitsnetwerk in een gebouw op DC zou werken. Er zijn dan 20 tot 30 procent minder zonnepanelen nodig om evenveel elektriciteit te leveren, en bovendien is er geen omvormer nodig. Helaas wisselen de meeste zonne-installaties elektriciteit uit met het stroomnet. Daarvoor is opnieuw een dubbele omzetting nodig, waardoor de eerder bereikte besparing wordt teniet gedaan. Alleen als vraag naar en aanbod van zonne-energie samenvallen – overdag dus – kan een DC-netwerk een aanzienlijk besparing opleveren. Dat is het geval in een kantoorgebouw, maar niet in een residentiële gebouw, waar de meeste elektriciteit 's avonds wordt verbruikt. Volgens onderzoek bedraagt het voordeel van een DC-netwerk daarom hooguit 2 tot 5 procent.

Een “off-grid” zonne-installatie kent deze verliezen niet. Bij een off-grid installatie hoort nog een bijkomend voordeel: er gaat geen elektriciteit verloren bij het transport van energiecentrale naar je huis, een verlies dat in Nederland gemiddeld 4 procent bedraagt. Helaas wordt de eerder bereikte kostenbesparing voor zonnepanelen teniet gedaan, aangezien er in batterijen moet worden geïnvesteerd. Bovendien gaat er energie verloren tijdens het laden en ontladen van de batterijen (10 tot 30 procent, afhankelijk van het type batterij). Alleen energie die overdag wordt gebruikt, kan voor 100 procent worden benut. De uiteindelijke energiebesparing bedraagt dus 4 tot 34 procent, wat DC-electriciteit in elk geval het onderzoeken waard maakt.

Kris De Decker is oprichter van *Lowtech Magazine* en geeft ons elk nummer feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving. **www.lowtechmagazine.be**

Lowtech

Oproepen en Agenda

Kom meepraten op onze open avond! De komende tien jaar zijn beslissend. Gaat het ons lukken een klimaatramp te voorkomen? Steeds meer mensen zien in dat het anders moet met energie, voedsel, mobiliteit en onze economie. Maar de omslag zal niet vanzelf gaan. En het gaat nu nog niet snel genoeg. Daarover heeft Milieudefensie het afgelopen jaar nagedacht. Onze conclusie: mensen zoals jij, die zich daarvoor in willen zetten, zijn heel hard nodig. Daarom willen we in maart graag met jou in gesprek. Kom je naar een van de bijeenkomsten bij jou in de buurt? Het is van 19.45 uur tot 22 uur (zaal open vanaf 19.15 uur). Kom langs in **Amsterdam** (1 maart), **Eindhoven** (8 maart), **Utrecht** (15 maart), **Den Haag** (17 maart), **Nijmegen** (22 maart) of **Groningen** (24 maart). Meer informatie en aanmelden op milieudefensie.nl/leden/openavonden

Milieudefensie Academie
Ben jij een duurzame doener die zich inzet voor een betere

leefomgeving? Wil je nog meer voor elkaar krijgen? Kom dan naar de Milieudefensie Academie! Een keer per maand geven we een workshop die bijdraagt aan de versterking van jouw lokale initiatief. Kijk op de website voor meer informatie: milieudefensie.nl/lokaal/academie

9 maart. Sociale media: op naar de viral. Ben je al bezig met Twitter en Facebook, of heb je 'Groter bereik met Facebook en like' al gevolgd, dan is deze workshop voor jou. M  lisan   van Engelenburg, communicatiemedewerker publiekscampagnes bij Milieudefensie, onthult de verdere geheimen van sociale media, en vertelt je wat je vooral wel en niet moet doen om zoveel mogelijk retweets en duimen omhoog te krijgen.

13 april. Jouw initiatief als goed geoliede machine. Jij wilt vooruit met je initiatief, maar het lijkt wel alsof er handenvol zand in de machine worden gegooid. Hoe zorg je ervoor dat alles weer op rolletjes loopt, je beweging groeit, en mensen gemotiveerd blijven?

Meta Meijer en Frits Backer, achterban-medewerkers van Milieudefensie, helpen je op weg. Meer info of meedoen? Kijk op: milieudefensie.nl/lokaal/academie

Jongeren Milieu Actief Jonge honden gezocht Ken of ben jij een gedreven doener? Wil je iets doen met duurzaamheid, maar weet je niet precies wat? Kom eens op de koffie bij JMA! Bij ons kunnen jongeren concrete ervaring opdoen in bijvoorbeeld communicatie of eventmanagement. Weten wat jij kan doen? Mail naar info@jma.org

Jongeren Milieu Actief Studentenbattle Koele-studenten daagt samen met Weetwatjeverbruikt studentenhuizen uit om 10 weken lang 88 gekke eco-acties te doen. Zo besparen de studenten energie en geld. Op 12 februari is de battle van start gegaan en eind april wordt het winnende studentenhuis bekend gemaakt. Volg de studententeams op de facebook pagina www.facebook.com/koelestudenten

Koelnessmeter De Koelnessmeter maakt energie besparen wel erg makkelijk. De online meter geeft allerlei mogelijkheden om je energierekening omlaag te brengen en laat ook meteen zien hoeveel geld je bespaart. Kijk op koelestudenten.nl/koelnessmeter

Klimaattrainingsweekend #3
Van 1 t/m 2 april vindt alweer het derde Klimaattrainingsweekend plaats. Met aandacht voor lokale acties en initiatieven, met actietraining voor burgerlijke ongehoorzaamheid, met trainingen voor leiders, kartrekkers en initiatiefnemers en natuurlijk met veel ruimte om elkaar te leren kennen en samen plannen te smeden voor een fossielvrije wereld. De klimaatweekends zijn een initiatief van mensen die betrokken zijn bij Greenpeace, Milieudefensie, Urgenda, Transition Towns, Fossielvrij, en GroenFront! Locatie en meer details worden nog bekend gemaakt. Meer informatie op de Facebookgroep 'De Nederlandse Klimaatbeweging'.

Doe mee!
Kijk voor een actueel activiteitenoverzicht op www.milieudefensie.nl/doemee

Colofon

Down to Earth
Nummer 33, februari 2016

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Annemarie Opmeer (hoofd),
Freek Callenberg, Wendy Koops

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde,
John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Grafisch Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal   35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Opzeggen kan telefonisch bij de Servicelijn van Milieudefensie (020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 -16.30 uur)

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712



ALGEMENE LEDENVERGADERING
beslis mee over het beleid van Milieudefensie!

Het bestuur van Vereniging Milieudefensie nodigt de leden van harte uit voor de Algemene Ledenvergadering (ALV) op:
zaterdag 11 juni 2016 (de locatie wordt later bekend gemaakt)
Aanvang 10.30 uur, einde ca. 16.00 uur
Wilt u meepraten over het beleid van Milieudefensie, mis deze dag dan niet!

Het is een belangrijke ALV; we beslissen over het beleid van Milieudefensie voor de komende tien jaar. Op de agenda staat het Algemeen Beleidsplan 2016 – 2025, waarin de hoofdlijnen van het beleid voor de komende 10 jaar worden vastgelegd. Daarnaast staat de Jaarrekening 2015, met daarin opgenomen de Jaarrekening 2015 op de agenda.

Bij de totstandkoming van het concept Algemeen Beleidsplan zijn en worden leden o.a. betrokken op:
de ledendag: projectplan ABP (21 maart 2015)
de ledendag: discussie over waarden en doelen van het ABP (30 mei 2015)
de Algemene Ledenvergadering: discussie over inhoudelijke keuzes (13 juni 2015)
het symposium: klimaatrechtvaardigheid (31 oktober 2015)
de ledendag: toelichting door campagneleiders op de plannen (21 november 2015)
zes open avonden in verschillende steden: discussie over onze nieuwe aanpak (maart 2016)

De tekst van het concept Algemeen Beleidsplan 2016 – 2025 kan door de leden worden aangepast. Dat gebeurt door middel van amendementen. De tekst m.b.t. het Algemeen Beleidsplan is vanaf maandag **11 april** beschikbaar. U kunt de tekst op werkdagen van 09.00 uur tot 17.00 uur inzien bij de receptie op het kantoor van Milieudefensie. Deze is tevens opvraagbaar via de Servicelijn: service@milieudefensie.nl, of via het secretariaat: secretariaat@milieudefensie.nl. Amendementen zijn in te dienen tot maandag **2 mei 12.00 uur**. U kunt deze sturen aan het secretariaat, per email: secretariaat@milieudefensie.nl, of per post: Vereniging Milieudefensie, t.a.v. het secretariaat, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

U kunt zich aanmelden voor de Algemene Ledenvergadering bij onze Servicelijn, via telefoonnummer 020-6262 620, per mail: service@milieudefensie.nl, of per post: Vereniging Milieudefensie, t.a.v. de Servicelijn, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam. Wij hopen u op 11 juni te mogen begroeten.

Service | Varia



Slobbe

Stront

Bij het Nederlandse landschap denk je al gauw aan mooie vergezichten, aan weilanden met koeien, klaprozen in de berm en de wereldberoemde Hollandse luchten. Aan brede rivieren, die traag door oneindig laagland gaan. Ik niet. Ik denk aan stront. Het verbaast me dat ik er zoveel mee bezig ben. Eerst was er de stront uit Zuid-Amerika, de gedroogde poep van zeevogels uit Peru, die decennia achtereen als mest naar Nederland verscheept is. En nu, alsof die vogelpoep nog niet genoeg is, zijn er de onvervalste koeienvlaaien. Hoe meer koeien, hoe meer stront. Zo simpel is het. In onze Nederlandse stallen stonden vorig jaar 1,33 miljoen jonge koeien en 1,62 miljoen melkkoeien; een stuk meer dan het jaar daarvoor. En als je daar dan ook nog eens alle varkens (ruim 12,6 miljoen) en de ruim een miljard kippen en kuikens bij optelt, snap je natuurlijk wel om hoeveel stront het gaat. Ik merk dat inmiddels bijna dagelijks. Steeds vaker zie ik de boeren met de strontkar over de akkers rijden. De mest wordt uitgereden; de gierkuil wordt geleeqd. Soms gebeurt dat net als ik er langs loop. Ik steek vriendelijk een hand op. De boer zwaait terug. In rechte lijnen rijdt hij heen en weer, de akker dampend, stinkend achterlatend. Ik loop verder. Wat kun je anders doen? Vaker zie ik helemaal geen boer. Hij is iets in de stal aan het doen, of zit wellicht net thuis achter een kop koffie als ik voorbij kom. De strontkar is weer opgeborgen en de mest al goeddeels in de grond gezakt. Toch prikt het in mijn ogen. Ik voel een lichte kriebel in mijn keel. Dat is ammoniak, weet ik inmiddels. Een zwakke strontgeur in de wind. De geur van schaalvergroting, megastallen en vooruitgang. Dat overschot aan stront geeft niet alleen een hoge uitstoot van ammoniak, maar ook heel veel fosfaat. Teveel, lees ik in de kranten. De Europese Commissie heeft er een plafond voor ingesteld, maar daar trekken onze boeren zich niet veel van aan. Stront eigenwijs; we zitten er miljoenen kilo's boven. In de stad merk je daar trouwens niets van.

Thomas van Slobbe is directeur van Stichting wAarde en thriller-auteur. Elk nummer deelt hij met ons een lichtvoetig verhaal over duurzaamheid.

Illustratie: Renée Gubbels

ADVERTENTIE

Laat ons blijven zorgen voor een mooiere wereld

Door ons op te nemen in uw testament kunnen wij voor uw,   n onze, idealen in actie blijven komen.

De klimaatop in Parijs is achter de rug. Maar ons werk gaat door. Sinds 1972 maakt Milieudefensie zich sterk voor een mooiere wereld waarin ieder  en een goed leven heeft, in een schone en veilige leefomgeving. En dat blijven we doen. Want de generaties na ons hebben ook recht op een gezonde en leefbare aarde.

Wilt u meer weten over Milieudefensie in uw testament? Bel met Casper Karremans op 020 5507 300, of

vraag de brochure aan via service@milieudefensie.nl





Dalend water

Deze man kan niet meer leven hoe hij gewend is. Hij woont naast het Poopó-meer in Bolivia. De waterstand in het meer is al jaren aan het dalen, maar afgelopen december ging het proces een grens over en is het meer volledig opgedroogd. Alleen modderplassen resteren nog. Eerder al droogde het meer bijna op, maar herstelde zich daarna toch weer. Wetenschappers denken echter dat dat nu niet meer mogelijk is en wijzen op het verdwijnen van het meer als een waarschuwing wat klimaatverandering kan doen. Ook mijnbouwbedrijven hebben de watertoevoer van het meer afgenomen. Het meer is, nee wás, het op één na grootste meer van Bolivia, met het Titicacameer als grootste. Miljoenen dieren zijn gestorven door het gebrek aan water en het verdwenen meer zal honderden, mogelijk duizenden mensen treffen die niet meer in hun levensonderhoud kunnen voorzien.

Tekst: Anemarie Opmeer Beeld: David Mercado/Reuters



***“Hoogste tijd
voor klimaat effectieve
oplossingen bij u thuis”***

tonzon.nl/klimaat

TONZON Vloerisolatie® andere techniek, warmere vloer, hogere besparing

Een andere techniek, een warmere vloer en hogere besparing met minder milieubezwaren.

Slimme oplossing - beter effect

TONZON Vloerisolatie met Thermoskussens heeft in de praktijk een hoger effect op de vloertemperatuur dan ander materiaal. De hogere vloertemperatuur biedt meer wooncomfort en een veel grotere energiebesparing die bij vloerverwarming kan oplopen tot wel 40%. De energie die nodig was voor grondstof, fabricage, verpakking,

transport en aanbrengen is al binnen enkele winterweken terugverdiend. Omdat het opvouwbare materiaal handig te verwerken is in vaak krappe kruip ruimtes, valt de investering reuze mee. De all-in richtprijs voor het aanbrengen bedraagt bij 30 m² € 1.325,- en bij 50 m² € 1.850,-. (inclusief materiaal, montage en btw)

Waarom nog langer wachten? Kijk op tonzon.nl

T: 0900 - 28 66 966 (€ 0,10 p/min) **E:** info@tonzon.nl

TONZON Vloerisolatie • sinds 1980 de oplossing

